

Zoran RAŠOVIĆ*

ZAKONODAVNE REFORME U KNJAŽEVINI CRNOJ GORI NAKON BERLINSKOG KONGRESA — 32. zlatne godine crnogorskog zakonodavstva —

Apstrakt: Nakon međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu (13. jula 1878. godine), u Knjaževini Crnoj Gori dogodio se pravi zakonodavni „bum”, koji je, sagledavajući u ukupnosti, u pravnoj teoriji neobjašnjivo skromno obrađen. Ako se ima u vidu činjenica da je u periodu od 32 godine (1878–1910) doneseno preko 100 akata koji su se formalno nazivali „zakon”, odnosno „zakonik”, kao i činjenica da su u Crnoj Gori u vrijeme održavanja Berlinskog kongresa važila tri zakona, onda je naše čuđenje tim veće. Vjerovatno da u crnogorskoj pravnoj istoriji nije bilo takvog kvantitativnog i kvalitativnog „zakonodavnog skoka”, imajući u vidu stanje koje mu je prethodilo. Krenuvši sa „zakonodavne ledine”, Crna Gora je usvojila više desetina zakona koji su u tom periodu predstavljali pravu evropsku legislativnu vrijednost. Spomenućemo one najvažnije: *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru; Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru; Zakon o eksproprijaciji; Trgovački zakonik; Zakon o izborima narodnih poslanika; Školski zakonik; Zakon o gimnazijama; Zakon o vanbračnoj djeci; Zakon o državnoj biblioteci i muzeju; Zakon o knjaževskoj vladi i Državnom savjetu; Zakon o ustrojstvu sudova; Zakon o građanskoj i sudskoj nadležnosti; Zakon o krivičnoj sudskoj nadležnosti; Carinski zakon; Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama; Zakon o štampi* i dr. U tom periodu (1905) donesen je i prvi crnogorski ustav.

Najsveobuhvatnije zakonodavne reforme izvršene su 1888, 1898, 1902, 1905. i 1906. godine. Najprije ćemo analizirati te reforme, zatim ćemo analizirati zakonodavne reforme po oblastima i, na kraju, naglasiti neka specifična rješenja u najznačajnijim zakonskim tekstovima.

Ključne riječi: zakon, reforme, Knjaževina Crna Gora

* Akademik Zoran Rašović, CANU

1. STANJE ZAKONODAVSTVA U KNJAŽEVINI CRNOJ GORI DO BERLINSKOG KONGRESA

U dugom periodu istorije Crne Gore prevladavala su nepisana pravila nastala dugotrajnim upražnjavanjem istog načina ponašanja. Običaje Crnogoraca pratile su društvene sankcije (podsmijeh, prezir sredine, bojkot itd.). Kod mnogih od ovih društvenih ponašanja bila je izražena statičnost, spora i teška promjenljivost. Mnogi od ovih faktičkih (običnih, prostih) običaja postali su pravni običaji koje je pratila svijest o njihovoj obaveznosti, odnosno svijest o tome da će ih sud primijeniti.

U Crnoj Gori je običajno pravo dugo vremena ostalo glavni regulator pravnog života. Iako masa tih pravila nije bila ni zapisana, običajno pravo je imalo gotovo isključivo „gospodstvo” u pravnom životu Crne Gore. Neka od tih pravila su derogirale čak i odredbe Daniloovog zakona, „bez ikakvih, barem formalnih naredaba zakonodavca”. Taj nam fakt, kaže Bogišić, „pokazuje da crnogorski sudci, iako poštuju zakon, kako i zakonodavca, znadu i zabaciti ili preinačiti zakonsko pravilo kad nađu da nije s dobrim običajem, tj. s pravdom u saglasju. Dodajmo k tome da zakonodavna vlast zemaljska nije našla time uniženo svoje dostojanstvo, jer se tome postupku sudaca, ukoliko oboznati mogasmo, nije nikada protivila.”¹ Sudije „uprav iz naroda” jako su dobro poznavale te običaje, pa se za njih „doista može reći iura novit curia”.² One su, uprkos poštovanju zakonodavčeve volje, često znale primjenjivati „pravila običaja contra legem”.³

Knjaz Nikola je u besjedi prilikom proglašenja *Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru* (u daljem tekstu: OIZ), 26. aprila / 8. maja 1888. godine ispred Cetinjskog manastira izgovorio da je bilo „vrijeme i ono je dugo predugo, skoro punih pet vjekova trajalo, kada se s punim razlogom moglo reći da ove mile gore naše ne trebaju regula”. Za svakoga Crnogorca važila je jedna sveta regula: „da sa puškom u ruci brani milo ognjište slobode i nezavisnosti svoje, otadžbinu svoju Crnu Goru”. Pravde je i tada bilo u Crnoj Gori, „ali je to bila pravda

¹ Valtazar Bogišić, *Metod i sistem koodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori*, Izabrana djela, tom IV, studije i članci, Podgorica, 2004, str. 220.

² *Isto*, str. 221.

³ Valtazar Bogišić, Povodom crnogorskoga građanskog Zakonika — Nekoliko riječi o načinima i metodi usvojenom pri izradi — Pismo jednome prijatelju, Izabrana djela, tom IV, studije i članci, Podgorica, 2004, str. 13.

osamljenog u svojim stijenama Crnogoraca koji na kremenu od puške živjaše”.⁴

Do Berlinskog kongresa, na kome je Crna Gora dobila međunarodno priznanje, zakoni su bili rijetki opšti akti koji su se donosili. Iako je bio aktivan izbor prava, zakon nije istovremeno bio i dominantan oblik. Pojedini društveni odnosi su se uglavnom regulisali pravnim aktima čija je snaga manja od zakona. Dobar dio tih odnosa bio je, osim običajima, uređen aktima, kao što su: odluke skupštine glavara Crne Gore i Brda; pravilnici; zaključci skupštine starješina; odluke zbora nahija; odluke zemaljskog praviteljstva; naredbe knjaza; raspisi knjaza; naredbe Senata; uredbе Senata; naredbe vojvoda; pravila o radu društava; raspisi Senata; odluke zbora starješina nahija itd.

U periodu od kraja 1796. pa do Berlinskog kongresa (82 godine) Crna Gora je donijela sljedećih pet zakona: *Stega* (20. jun / 1. jul 1796); *Zakonik opšći crnogorski i brdski* (1797–1803); *Danilov zakonik* (23. april / 5. maj 1885); *Zakon o telegrafu i brzopjavu* (2/14. januar 1870); *Školski zakonik* (25. septembar / 7. oktobar 1870). U vrijeme Njegoševе vladavine izrađeni su *Zakoni otačastva* (23. maj / 4. jun 1833) — zakonski projekat koji nije stupio na snagu zbog sukoba Njegoša i pisca zakona Ivana Ivanovića Vukotića, predsjednika Praviteljstvujušćeg senata crnogorskog i brdskog.

U vrijeme održavanja Berlinskog kongresa u Crnoj Gori su važila tri pravna akta koja su imala formalni naziv „zakon”, odnosno „zakonik”, i to: *Danilov zakonik* (95 članova); *Zakon o telegrafu ili brzopjavu* (42 paragrafa); *Školski zakonik* (3 paragrafa, a „prate” ga *Uputstva za glavnog školskog nadzornika* i *Zakon za učitelje* — 24 paragrafa).⁵

2. ZAKONODAVNE REFORME U KNJAŽEVINI CRNOJ GORI NAKON BERLINSKOG KONGRESA (UOPŠTE)

Nakon međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu (13. jula 1878. godine), u Knjaževini Crnoj Gori dogodio se pravi zakonodavni „bum”, koji je, sagledavajući u ukupnosti, u pravnoj teoriji neobjašnjivo

⁴ Besjeda Knjaza Nikole povodom proglašenja Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru, 26. aprila / 8. maja 1888. godine, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, CID, Podgorica, 2004, str. 342.

⁵ *Crnogorski zakonici*, Zbornik dokumenata, knjiga I; priredili: Branko Pavićević — Radoslav Raspopović, Podgorica, 1998. godine.

skromno obrađen.⁶ Ako se ima u vidu činjenica da je u periodu od 32 godine (1878–1910) doneseno preko 100 akata koji su se formalno nazivali „zakon”, odnosno „zakonik”, kao i činjenica da su u Crnoj Gori u vrijeme održavanja Berlinskog kongresa važila tri zakona, onda je naše čuđenje tim veće. Vjerovatno da u crnogorskoj pravnoj istoriji nije bilo takvog kvantitativnog i kvalitativnog „zakonodavnog skoka”, imajući u vidu stanje koje mu je prethodilo. Krenuvši sa „zakonodavne ledine”, Crna Gora je usvojila više desetina zakona koji su u tom periodu predstavljali pravu evropsku legislativnu vrijednost. Spomenućemo one najvažnije: *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*; *Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*; *Zakon o eksproprijaciji*; *Trgovački zakonik*; *Zakon o izborima narodnih poslanika*; *Školski zakonik*; *Zakon o gimnazijama*; *Zakon o vanbračnoj djeci*; *Zakon o državnoj biblioteci i muzeju*; *Zakon o knjaževskoj vladi i Državnom savjetu*; *Zakon o ustrojstvu sudova*; *Zakon o građanskoj i sudskoj nadležnosti*; *Zakon o krivičnoj sudskoj nadležnosti*; *Carinski zakon*; *Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama*; *Zakon o štampi* i dr. U tom periodu (1905) donesen je i prvi crnogorski ustav.

Najsveobuhvatnije zakonodavne reforme izvršene su 1888, 1898, 1902, 1905. i 1906. godine. Najprije ćemo analizirati te reforme, zatim ćemo analizirati zakonodavne reforme po oblastima i, na kraju, naglasiti neka specifična rješenja u najznačajnijim zakonskim tekstovima.

3. ZAKONODAVNE REFORME U 1888. GODINI (Proglašenje *Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru* i besjeda knjaza Nikole)

Godinu 1888. obilježilo je „uvođenje u život” *Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*. U toj godini to je bio i jedini akt koji je imao formalni naziv „zakonik”, odnosno „zakon”. Društveni

⁶ Petar Stojanović, *Međusobni odnosi i međuuticaji zakonskih propisa i običajno pravo u Crnoj Gori*, Izabrana djela — tom II, studije i članci, Podgorica 2009; Petar Stojanović, *Prvi Zakon o javnim pravozastupnicima u Crnoj Gori*, Izabrana djela — tom II, studije i članci, Podgorica 2009; Petar Stojanović, *Izabrana djela*, tom I, „Ogledi iz crnogorske istorije prava — nastajanje savremenog prava u Crnoj Gori (1850–1900)”, Podgorica, 2009, str. 457–646; Mijat Šuković, *Izabrana djela*, tom II — „Istorija zakonodavstva Crne Gore 1796–1916” (dio VI, VII, VIII, IX i X), Podgorica, 2006, str. 129–385.

odnosi su u toj godini uglavnom regulisani naredbama (Ministarstva unutrašnjih djela, Ministarstva vojnog, Velikog suda i dr.).

Bogišić je zadivljen time što će se *Zakonik* proglasiti na Uskrs. U pismu knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine Bogišić o tome piše: „Nego, opet, kad se na um uzmu sve prilike, ne zaboraviv ni narodno mišljenje, najsretnije je to, što je proglašenje *Zakonika* palo na tako zgodan praznik kao što je Uskrs. Ovogodišnji je Uskrs pak, rek bi, kao navlaš stvoren za proglašenje, što ne samo, da, kako obično biva ima dva svetačna dana poslije sebe, nego još svetac i uoči Uskrsa, i to tako popularni svetac kao što je Đurđevdan. Ta okolnost čini da proslava proglašenja *Zakonika* mora biti osobito sjajna, jer ja mislim da ste, Vaše Visočanstvo svejednako pređašnjeg mnjenja, to jest, da dan proglašenja treba osobito proslaviti. Ja sam, Gospodaru, u tome posve vašeg mišljenja, te sam uvjeren da, čim veća bude svetkovina pri proglašenju tim će u svakome obziru bolje biti. Tim će bo se narodu na najzgodniji način pokazati izvanredna važnost legislativnog djela, a pokazaće se i Jevropi da se u Crnu Goru djela znadu cijeliti i slaviti, ne samo vojnička djela nego i djela mirnoga razvitka i napretka. Treba još napomenuti i to da svetkovina proglašenja neće biti taj dan ni teška, ni dangubna, ni potrošna, jer je i onako za Usrks za svakoga velika slava, a još više tim što se uz taj blagdan desio još i Đurđevdan. Riječju, ovogodišnji Uskrs, tj. dan u koji će se pojaviti u Glasu Crnogorca Ukaz kojim se Vaš *Zakonik* postavlja, te se tim uvrštenjem proglašuje bit će, uvjeren sam proslavljen na Cetinju prema važnosti događaja, koji se može uporediti sa najslavnijim Vašega sretnoga Knjaževanja. Žalim što me dalečina i drugi uzroci čine nemogućim da i sam, glavom, budem pri toj rijetkoj svetkovini.”⁷

Bogišić je Lazi Kostiću, uredniku *Glasa Crnogorca*, napisao pismo 12/24. aprila 1888. (do sada neobjavljivano) u kome mu daje posebna uputstva za štampanje *Zakonika*. Tom prilikom izražava zadovoljstvo što će Laza Kostić učestvovati u svečanosti proglašenja *Zakonika*: „Vrlo mi je milo”, piše Bogišić, „što je sudbina htjela da Vi koji ste se pri početku ove radnje sa mnom mučili iskanjem termina sada i pri proglašenju gotova *Zakonika* sudjelujete. Vi znate da dnevničarski dopisnici nekoliko puta

⁷ Pismo Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 28. marta / 9. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

lažno telegrafisaše iz Kotora da se Zakonik na Cetinju proglasio. Bilo bi lijepo, a i Vama mislim milo kad bi ovaj put naprotiv obznanili o istinitom proglašenju tek Ukazom koji će na Uskrs izaći u 'Glas Crnogorca.'⁸

Svečanost proglašenja *Zakonika* uslijedila je poslije promulgacije *Zakonika*: „(...) čim je, razumije se, projekat postao zakon dolazi proglaš”. To se zbilo 26. aprila / 8. maja 1888. godine na Cetinju u prisustvu knjaza Nikole i njegove porodice, diplomatskog kora, svih državnih velikodostojnika i naroda crnogorskog. Tom prilikom knjaz je održao čuvenu besjedu („lijep i razborit govor”), pročitana je i *Ukaz* „kojim se zakon postavlja i koji je pečatan u svakome egzemplaru *Zakonika*”. I u govoru i u *Ukazu* Bogišić je dobio zasluženo mjesto.

Svečanost proglašenja *Zakonika* odvijala se kako je i planirano. Otpočela je božjom službom u Crkvi Cetinjskog manastira, služio je mitropolit Mitrofan Ban sa sveštenstvom „i čitao blagodarenje svevišnjemu tvorcu na svršenom velikom djelu”. Za to vrijeme predstavnici stranih država nalazili su se u dvorani Velikog suda u Biljardi. Ulazak u Veliki sud od crkve bio je lijepo okićen lovorikom. Za tu priliku bijaše „još ljepše” okićena dvorana Velikoga suda, „kojoj bješe namijenjeno da se u njoj proglasi prvi građanski zakonik za Crnu Goru”. Nakon crkvenog blagodarenja „dodoše Njihova Visočanstva svojijem odraslijem članovima Svijetlog Dvora, sa ruskim ministrom G. K. M. Argiropulom i prvim sekretarom poslanstva G. P. D. Vurceljom, sa Mitropolitom i sveštenstvom, sa ministrima, vojvodama i članovima Vel. suda, u Biljardu i uljegoše u svečanu dvoranu”.

Svečanost u Biljardi otpočela je knjaževim uručenjem „lista knjiga bijele” ministru unutrašnjih djela i, za tu priliku, zamjeniku ministra pravde, g. Božu Petroviću, „i zapovijedi mu da pročita”. Gospodin Božo „pročita Ukaz, objavljen na čelu 'Službenog dijela' ovoga lista današnjeg”.

Dok su se po dvorani razlijekali uzvici: „Živio”, „potpisao je pred Svijetlim Dvorom, predstavnicima stranih država i pobožnim narodom Gospodar 'Imovinski zakonik' i udari na njega Svoj pečat”. U taj čas „zazvoniše zvona sa zvonika i jedanak zapucaše topovi sa tabje”. Usred „radosnog usklika naroda”, iz Biljarde izadoše „Njihova Visočanstva sa cijelim svijetlim društvom” i uputiše se ka crkvi, „tamo gdje je do

⁸ Iz pisma Valtazara Bogišića Lazi Kostići iz Pariza od 12/24. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

crkvenog oltara i ćivota Sv. Petra, najviše zakletve svakoga Crnogorca, bješe podignuta zlatnom tkanicom zastrta uzvišica”. Ta uzvišica je „postala prijestonom u oni čas, kad je naš viteški Gospodar na nju stao da pozdravi Svoje Crnogorce onom besjedom vječne pameti”. Zvuci potonje riječi knjaževe „utonuse u živijim usklikima zahvalnog i oduševljenog naroda crnogorskog”. Potom je knjaz Nikola otišao u dvor, gdje je „izvolio primati čestitke”⁹

Ruski državni savjetnik na Cetinju, Argiropulo, 26. aprila 1888. godine izvještava o svečanosti proglašenja OIZ-a: „Danas je na Cetinju bilo slavlje koje će ostati u sjećanju u Crnoj Gori i koje će nesumnjivo uticati na njen dalji mirni razvitak. To je obnarodovanje zbornika Građanskog zakonika koji je uradio profesor Novorosijskog univerziteta Bogišić. Poslije službe u Manastiru, na kojoj je, isključujući knjaževu porodicu, prisustvovala imperatorska misija i neki od vojvoda, Knjaz se uputio k zdanju koje se tradicionalno zove ‘Biljarda’, gdje su smješteni glavna administracija i Viši sud. U salu Suda za zasijedanja, koja je bila divno uskrašena, stigao je diplomatski kor, zatim vojni i civilni funkcioneri i delegacija grada. Tu je Božidar Petrović pročitao ukaz štampan na zaglavlju Zakonika. Poslije potpisivanja ukaza, uz topovske salve, Knjaz je, uz pratnju svih prisutnih, izašao na trg, gdje su se sakupili u velikom broju glavari i narod. Obrativši se narodu, Knjaz je pročitao govor, u kojemu se ukazuje veliki značaj pisanog zakonika za sve Crnogorce, koji, uz postepeni razvoj društvenog života u Knjaževini, treba da zamijeni stari zakon, koji je bio uslovljen vjekovnom borbom za opstanak — zakon oružja. Zatim je zahvalio slavnim precima i velikodušnosti pokroviteljice Rusije, a takođe je izrazio želju i savjet da se novi zakon poštuje. U Ukazu je navedeno da će ovaj Zakonik stupiti na snagu kroz dva mjeseca, ali ja pretpostavljam da se tu podrazumijeva samo njegova primjena u vrhovnom sudu, koji zasijeda na Cetinju, jer mi još nemamo pravog sudskog postupka, a za popunjavanje te praznine, isto kao i za formiranje zadovoljavajućeg personalnog sastava sudova u oblasnim centrima — potrebno će biti još nekoliko godina. Bilo kako bilo, imajući u vidu da sva inicijativa, koja je dovedena do kraja trudom gospodina Bogišića, pripada imperatorskom praviteljstvu, ja sam smatrao svojim dugom da Vaše visokoprevashodstvo obavijestim preko telegrafa o tom crnogorskom praznovanju, u toku

⁹ *Glas Crnogorca*, br. 18/1888. godine od 1. maja 1888. godine.

kojega se dva puta javno i svečano iskazala zahvalnost *Državnim Pokroviteljima* Slovena — počivšem imperatoru Aleksandru II i sada srećno carstvujućem gospodaru imperatoru, uz jednoglasne povike: 'Živio!' Za sve to vrijeme prisutni inostrani predstavnici usrdno su nastojali da budu pažljivi, u čemu nijesu morali da pokazuju neku osobitu spretnost."¹⁰

U pismu iz Pariza od 5/17. aprila 1888. godine, Bogišić „nudi” knjazu Nikoli argumente za sadržaj njegove besjede prilikom proglašenja *Zakonika*: „Još u Badenu, 1886. godine, izvoliste, Gospodaru, primiti moj predlog da Vam, pred proglašenjem Zakonika pošaljem po koji stručni argument, koji bi, u koliko nađete da je umjestno, mogli uplest u govor koji bi na dan proglašenja držali. U pretposljednem pismu mome imah čast, Vaše Visočanstvo, poslati Vam moju brošuru... sur les principes et la méthode... uprav zato, što u njoj imam materijala za take argumente.”¹¹

Bogišić je knjazu Nikoli poslao spisak „ljudi dekorirati, osobito avstrijca”. Poslao mu je i materijale za njegov govor „pri publikaciji”. Tu treba izložiti sve „teškoće posla, tako da ih i on sam bude znao i razumio”.

Na prostoru ispred Cetinjskog manastira 26. aprila / 8. maja (treći dan Vaskrsa) 1888. godine knjaz Nikola je izgovorio okupljenom narodu, glavarima i diplomatskom koru čuvenu besjedu u čast proglašenja OIZ-a. U pismu poslatom sa Cetinja 1/13. maja 1888. godine Laza Kostić ističe Bogišiću ko je zaslužan za redakturu knjaževe besjede: „Što se tiče 'besjede' Gospodareve, moram vam primijetiti da ja nijesam bio u redakcionom odboru. Svu redaktorsku zaslugu i odgovornost nosi Gavro V. i Jovo Pavlović.”¹² Besjeda je objavljena u *Glasi Crnogorca*, br. 18/88 od 1. maja 1888. godine.

Sadržaj besjede može se podijeliti u nekoliko djelova:

1. zahvalnost i slava precima zbog vjekovne odbrane slobode naroda i nezavisnosti Crne Gore;

2. uređenje državnog ustrojstva;

¹⁰ Izvještaj Argiropuloa od 26. aprila 1888. godine, objavljeno u knjizi: *Crnogorski zakonici...*, str. 506 i 507.

¹¹ Iz pisma Valtazara Bogišića knjazu Nikoli iz Pariza od 5/17. aprila 1888. godine, ZBB HAZU, XXII/15.

¹² Iz pisma Laze Kostića Valtazaru Bogišiću od 1/13. maja 1888. godine, objavljeno u knjizi: *Laza Kostić, Prepiska...*, str. 307–308.

3. obezbjeđenje poštovanja vrhovnog načela „da svaki narod svojim narodnim životom živi i da se ni jedan narod, bez opasnosti po svoj opstanak, ne može odreći svoga narodnoga temelja”;

4. obezbjeđenje pravde kao najprečeg temelja svakoj državi;

5. temelj *Zakoniku*;

6. zahvalnost Rusiji i Bogišiću, kao i javno priznanje sudijama Velikog suda;

7. zapovijed Crnogorcima;

8. molba Svevišnjem da Crnu Goru „uzme pod svoje nebesko okrilje”.

Knjaz Nikola je otpočeo besjedu konstatacijom da se za gotovo pet proteklih vjekova „moglo s punim razlogom reći da ove mile gore naše ne trebaju regula”. Za sve to vrijeme Crnogorcima je važila sveta regula „da s puškom u ruci brani mило ognjište slobode i nezavisnosti svoje, otadžbinu svoju, Crnu Goru”. Za očuvanje te slobode „naši djedovi i pradjedovi i njihovi preci prosuli su potocima junačke krvi svoje”. Iz njihove dragocjene krvi „nikla je današnja proširena Crna Gora, prava i u cijelom svijetu prepoznata država”. U času kada Crna Gora donosi veliki *Zakonik* i okreće se „uređenim državama evropskim”, knjaz Nikola ne propušta da s posebnim pijetetom i zahvalnošću govori o zaslugama naših predaka: „ (...) i zato nek se ovdje na prvom mjestu čuje kao jednodušni glas srdaca naših: Slava precima našim!”

Knjaz Nikola u besjedi određuje glavni zadatak koji treba izvršiti nakon usvajanja *Zakonika*: „Crna Gora nije više vojnički tabor nego država; Crnogorac nije samo vojnik i građanin.” Zato treba urediti „cijelo ustrojstvo” države. Zbog toga se pristupilo teškom poslu — uređenju građanskih „odnošaja državljana”. Inače, to je težak i često nedostižan posao za mnoge „velike i moćne države, koje uživaju blagodeti mira, raspoložuci izdašnim sredstvima”. Crna Gora je na početku svog građanskog uređenja pristupila hrabro i odvažno izvršenju tog posla, stalno imajući na umu da se „u naš zdravi narodni život” ne nakalemi „tuđa podloga i da posluži kao građa za tuđe građevine”.

Knjaz Nikola u besjedi zahtijeva da se pri „našem državno-građanskom preobražaju i pri svijem novim uredbama” rukovodi vrhovnim načelom: „Da svaki narod svojim narodnim životom živi i da se ni jedan narod, bez opasnosti po svoj opstanak, ne može odreći svoga narodnoga temelja.” Toga načela Crna Gora se držala i onda „kada smo pregli da zemlji našoj damo” građanski zakonik, koji je toga dana proglašen.

Knjaz Nikola u besjedi posebno ističe da „mudrost državna zahtijeva, a korist narodna nalaže da se počne sa onim što je najpreče”. Prema njegovom mišljenju, najpreča je pravda „jer je pravda temelj državna”. Napominje da je pravde i dotad bilo, „ali je to bila pravda osamaljenog u svojim stijenama Crnogorca koji na kremenu od puške življaše”. Danas za pravdom vapi: građani koji „žive u uređenim selima i varošima, pristanima i lukama; trgovci koji trguju u zemlji i po svijetu” i dolaze „u raznovrsne poslovne saobraćaje sa sugrađanima svojim i sa građanima drugih država”; mornari koji brode „po morima” i poslove vode s raznim narodima; seljaci, orači i kopači „koji ne žive više u osami”, nego svaki čas dolaze u „raznovrsni dodir i u svakojake veze sa svojim sugrađanima”. Pravda za njih je „u suštini ista” kao prije, ali pod drugim oblicima, jer su se oni u međuvremenu izmijenili. U mirnim godinama rad je postao „življi”, a i proizvodnja jača „u svim granicama privrede”. Modernija saobraćajna sredstva omogućili su „življi promet dobara” i veću razmjenu „proizvoda u zemlji”. Sve je to doprinijelo da je i imovina ljudi „u življem pokretu”, a imovinski odnosi „postaju svakim danom sve raznovrsniji i zapleteniji”.

Sa tim promjenama „valja da idu uporedo i zakonske odredbe koje će kao vidjelo pravde osvetljavati i najzamršenije odnošaje i posjed borbe i razmirica oko raznovrsnih interesa stajati kao nepomičan stožer istine i zadržavati svačiju samovolju”. Za ostvarivanje tih promjena nije dovoljno dotad preovlađujuće „običajno pravo, jer ono već više ne može ograničenim obimom svojim da pokrije sve prilike i sve pojave koje su se počele u novije doba ukazivati u razvoju građansko-pravnih odnosa”.

Knjaz Nikola je u besjedi istakao da je postojala nesumnjiva potreba da Crna Gora donese pisani građanski zakonik. Zato se i sam „postarao da se ta potreba podmiri”. Zakonik je trebalo izraditi tako da se „ne nakalemi s tuđine, jer tada ne bi godio našem narodnom životu”. Trebalo ga je izraditi „iz narodnog temelja i iz onih osnova o pravu, koje već postoje u našem narodu”. Ipak, valjalo ga je prilagoditi novim prilikama „jer samo tako moći će se i on sam u skladu razvijati i skladno potpomagati razvitak svih ostalih grana narodnog života i cjeline njegove”.

Knjaz Nikola se u besjedi najprije zahvalio „sjajnoj carsko-ruskoj kruni” za „velikodušnu potporu” i za znatne troškove „koji su s ovim poslom skopčani, a ti su ne mali”. Posebna zahvalnost je upućena i tvorcu *Zakonika* Valtazaru Bogišiću, „sinu dične oblasti dubrovačke”. Knjaz Nikola izražava zadovoljstvo i sreću što je za izvršenje toga posla odabrao

čovjeka „koji umljem svojim naročito na ovom polju radnje, svijetli ne samo među prvim sinovima našeg naroda na jugu slavjanskom, nego svijetli i u redovima prvaka svjetske obrazovanosti”. Riječi zahvalnosti Bogišiću navirale su u knjaževnoj besjedi: „Njemu se ima najviše zahvaliti, njegovoj učenosti, radljivosti i energiji da je djelo ovo, naš građanski zakonik, kraj svih ogromnih teškoća, koje su se pri tom imale savladivati, ispalo tako da može služiti kao remek-djelo promišljenog, zrelog i solidnog zakonotvornog rada koje stoji na visini zahtjeva suvremenog zakonotvorstva i kojim bi se i najobrazovaniji narodi podičiti mogli. Njemu se naročito ima zahvaliti da je djelo ovo, naš građanski zakonik, utemeljeno na osnovama našeg narodnog prava, a izvedeno i razvijeno iz toga temelja prema našim prilikama i potrebama, odgovorilo potpuno onim spasonosnim vrhovnim načelima koja malo više spomenuh, načelima skladnosti između narodnoga duha i života i njegovih zakona. Neka mu je ovdje, u ime najviše nagrade koja mu se s naše strane može dati, izrečeno javno: hvala!”

Zatim slijedi odavanje priznanja sudijama Velikoga suda: „Uz ovu dobro zasluženu hvalu, nek je izrečeno i javno priznanje svim onim ljudima, članovima Velikog suda našeg koji su svojim bogatim mnogogodišnjim iskustvom, svojim poznavanjem običaja, navika i naravi naroda našeg, svojim u praksi stečenim neposrednim opažanjem svega što se na pravosudnu struku odnosi, znatno pripomogli tvorcu ovog našeg građanskog zakonika da mu djelo dobro pođe za rukom.”

Na kraju besjede je i njen najljepši dio: naredba Crnogorcima da poštuju *Zakonik* i da se iz njega razlijeva pravda. Evo tog dijela: „Crnogorci! Uvodeći u život ovaj građanski zakonik i dajući mu snagu, ja vam zapovijedam, svima i svakom, da mu se pokoravate. Pred ovim zakonom da umukne svačija volja, a neka se čuje samo volja njegovoga, volja zakona. Iz njega neka se razlijeva pravda na sve one koji pravo čine, a nek se pod snagom njegovom krše i lome svi koji mu se opiru, koji krivi čine: on nek je moćna zaštita nevinosti koje je u opasnosti da postrada, a neumoljiv bič nasilju i samovolji koja od obijesti ili zlonamjerno hoće zla da čini. Od svih vlasti, a naročito od sudija, najstrože zahtijevam da su strogi i savjesni vršioци zakona i da u primjeni zakonskih određenja ne gledaju ni koje ko, ni ko se kako zove, ni kog je roda i plemena ni koji položaj zauzima, ni kojim se krstom krsti ili se ne krsti.”

Knjaz Nikola u besjedi ističe da *Zakonik* obavezuje i njega: „A mene, kao vladaoca vašeg, veže ovaj zakon da budem milostiv prema onima koji milosti zaslužuju, a neumoljiv prema svim prestupcima zakona. Neka se ne usudi pristupiti k meni ni jedan koji misli da će, obilazeći zakon, naći milosti u mene ili da će naći zaštitu u mene protiv zakona. Nek je svakome od vas znano da sam ja kao vladalac najviši čuvar zakona i zakonskog reda. Samo tako moći ćemo učiniti da nam zakon ovaj od koristi bude i da pripomogne svekolikom naprednom razvitku naše zemlje. Samo tako moći ćemo izvesti zemlju našu na pravac zdravoga i trajnog napretka i pred svijetom dati od sebe svjedočanstvo da smo puno sposobni i dostojni za društvo s ostalim dobro uređenim državama i narodima. Samo tako učinićemo da se o nama s hvalom kaže da je ovaj dobar zakon našao još bolje ljude koji su znali i umjeli i voljni bili da mrtvo slovo njegovo, koje samo po sebi ništa ne znači, u djelo i život privedu na veliku korist svoju i svoga potomstva!”

Knjaz Nikola se nakon „predaje” *Zakonika* Crnogorcima obraća onome „od kojega dolazi svako davanje blago i svaki dar savršen”, s toplom molitvom da Crnu Goru uzme pod svoje „nebesno okrilje”.

4. ZAKONODAVNE REFORME U 1898. GODINI (Proglašenje drugog izdanja *Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*)

Godinu 1898. u Knjaževini Crnoj Gori obilježilo je donošenje drugog izdanja *Opšteg imovinskog zakonika*. Bogišić je ovaj rad vršio „u istom duhu i pravcu” u kome je vršio sastavljanje prvog izdanja.¹³ U toj godini to je bio jedini zakonski tekst koji je donesen. Naredbe Velikog suda bile su preovlađujući akti.

Knjaz Nikola je proglasio drugo izdanje OIZ-a bez velike svečanosti, kakva se npr. zbila prilikom proglašenja prvog izdanja. On je donio *Ukaz o postavljenju zakonika*, na Cetinju, na dan Sv. Save, 14. januara 1898. godine. U tekstu toga ukaza najprije su dati razlozi za donošenje drugog izdanja:

¹³ „Ukaz Knjaza Nikole o postavljenju Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru od 14. januara 1898”, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, CID, Podgorica, 2004, str. 56.

1. prvo izdanje OIZ-a od 25. marta 1888. godine je „već posve iscrpeno”, tako da je nastala „potreba da se pripremi novo”.

2. sudska praksa je u prvom izdanju, u toj „prostranoj zakonskoj knjizi” otkrila „i takijeh tačaka koje bi dobro bilo, prvom zgodom, podvrći osobitome prijedlegu i rasmatranju, te u sklad dovesti sa prilikama i potrebama koje za ovo vrijeme nastase ili se objaviše”.

Potom slijede opaske o sastaviocu drugog izdanja OIZ-a. Prilika za pripremanje drugog izdanja OIZ-a bila je tim „zgodnija što je prema želji Našoj, sam sastavilac Zakonika G. D. V. Bogišić, Naš sadašnji ministar Pravde, mogao i ovu dvostruku zadaću na se lično primiti. Njemu je, razumije se, bilo laške nego ikomu drugomu postupati pri tome po Našem glavnome uputstvu, to jest: vršiti i ovaj rad u istome duhu i pravcu u kome je vršio i pređanje veliko preduzeće samoga sastavljanja Zakonika.”¹⁴

Knjaz Nikola u *Ukazu* iznosi svoje zapažanje o tekstu drugog izdanja OIZ-a: „I doista, razgledavši pažljivo, i sa svake strane, dovršeni posao, Mi se uvjerismo da je ovo novo izdanje ostalo posve vijerno i zakonodavnim načelima i bitnim svojstvima prvašnjeg; — da preinake (modifikacije) koje su u novo izdanje uvedene potpuno odgovaraju živim potrebama, te usavršuju mjesta kojih se tiču; — da se izdanje ovo, pored svijeh pomenutih preinaka, nije odaljilo ni od samoga vanjskog oblika prvoga izdanja, i to od toga, da su ostali u potpunoj cjelini pređašnji red i brojevi ne samo krupnijih razdjela, nego čak i članaka.”¹⁵

Pri kraju teksta *Ukaza* je Knjažev zaključak da drugo izdanje nije suštinski promijenilo prvo izdanje, već mu je samo podiglo stepen „savršenstva” i umnaža praktičnu vrijednost. Zbog toga je i odobrio „potpuno ovaj rad”.

Na kraju teksta *Ukaza* su i dvije njegove naredbe:

„Članak I. Ovo novo izdanje Našega Opšteg Imovinskog Zakonika, sa svijem preinakama njegovim, staje na snagu dana 1og aprila 1898.

„Članak II. Naređenja članaka IIog, IIIeg i IVog prethodnoga *Ukaza* kojim je postavljen bio rečeni Zakonik u pređanjem izdanju, primjenuju se i na sadašnje novo izdanje.”¹⁶

¹⁴ *Isto*, str. 5 i 6.

¹⁵ *Isto*, str. 6.

¹⁶ *Isto*, str. 6.

Prvo izdanje OIZ-a bilo je visoko ocijenjeno u evropskoj nauci. Pohvale su stizale u pogledu brojnih kvaliteta OIZ-a: originalnost sistema, običajno pravo, skladnost rješenja iz evropskog zakonodavstva s narodnim vrelom, tehnički termini, elegancija teksta, popularnost i prozračnost jezika. Tekst *Zakonika* je nedugo po usvajanju preveden na nekoliko svjetskih jezika. Odobravanja i pohvala u pravničkom svijetu bilo je napretek.

Ipak, desetogodišnja primjena, kako je primijećeno u *Ukazu kralja Nikole o postavljanju Zakonika* od 14. januara 1898. godine, „nije mogla, a da, u prostranoj zakonskoj knjizi ove vrste ne zamijeti i takijeh tačaka koje bi dobro bilo prvom zgodom, podvrći osobitom prijedgledu i rasmatranju, te ih u sklad dovesti sa prilikama i potrebama koji za ovo vrijeme nastše ili se objaviše”. Zato je knjaz Nikola od sastavioca *Zakonika* i tadašnjeg ministra pravde, Valtazara Bogišića, tražio da se sastavi drugo izdanje *Zakonika* „u istom duhu i pravcu u kom je vršio i pređašnje veliko preduzeće samoga sastavljanja *Zakonika*”.¹⁷

Knjaževim ukazom od 14. januara 1898. godine naređeno je da novo izdanje OIZ-a „sa svijem preinakama njegovim staje na snagu 1-og aprila 1898”. Novo izdanje je ostalo posve vjerno i zakonodavnim načelima i bitnim svojstvima prethodnog teksta OIZ-a. Izmjene u drugom izdanju „potpuno odgovaraju živim potrebama, te usavršuju mjesta kojih se tiču”. Drugo izdanje OIZ-a se „nije odaljilo ni od samoga vanjskog oblika 1-og izdanja”. U prilog tome ide i činjenica „da su ostali u potpunoj cjelini pređašnji red i brojevi ne samo krupnijih razdjela, nego čak i članaka”¹⁸.

Naređenja članova II („deseti dio drugog Dijela *Zakonika* ne staje sada na snagu”), III („uzeće se da je *Zakonik* proglašen čim se ovaj *Ukaz* izda u službenome dijelu zemaljskih novina”) i IV (da se u svakom crnogorskom sudu izloži „po jedan primjerak *Zakonika*”) iz *Ukaza o postavljenju prvog izdanja OIZ-a* primjenjuju se i na novo izdanje¹⁹.

¹⁷ Iz ukaza knjaza Nikole o postavljanju *Zakonika* od 14. januara 1898. godine, objavljeno u knjizi: Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 2004, str. 5 i 6.

¹⁸ Iz ukaza knjaza Nikole o postavljanju *Zakonika* od 14. januara 1898. godine, objavljeno u knjizi: Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 2004, str. 6.

¹⁹ Iz ukaza knjaza Nikole o postavljanju *Zakonika* od 14. januara 1898. godine, objavljeno u knjizi: Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica, 2004, str. 6.

U nastavku rada objašnjavamo bitnije izmjene i dopune izvršene u djelovima *Zakonika*:

1. u dijelu prvom („Uvodna pravila i naređenja”) nije bilo izmjena i dopuna;

2. u dijelu drugom („O vlastini i o drugim vrstama prava ukorijenjenih u stvari”) ima najviše izmjena — ukupno 14 (najviše ih ima kod prava preče kupovine, čl. 53 je „posve nov”);

3. u dijelu trećem („O kupovini i o drugim glavnijim vrstama ugovora”) izmjene se tiču „uzgrednih pravila”;

4. u dijelu četvrtom („O ugovorima uopšte, kao i o drugim poslovima, djelima, prilikama od kojih dugovi potječu”) izmjene su tiču „uzgrednih pravila”;

5. u dijelu petom („O čovjeku i o drugim imaonicima, kao i o svojevlasti i u opšte o raspolaganju u imovinskim poslovima”) izmjene su izvršene u četiri člana;

6. u dijelu šestom („Objašnjenja, određenja i dopune”) izmjene su izvršene u tri člana, među kojima je i izreka iz odredbe čl. 1026 (o pravilima tumačenja ugovora).

U čitavom tekstu *Zakonika*, pa i u tekstu izreka, Bogišić je jezički dotjerivao odredbe (izmjenom redosljeda riječi u rečenici, zamjenom riječi drugom itd.). Kad uporedimo rješenja jednog i drugog izdanja *Zakonika*, možemo zapaziti mnogo izmjena i dopuna u brojnim dopunama, ali najveći dio njih ne tiče se bitnijih stvari. Novo izdanje je „Codex repetitaepraelitionis koji kao što Knjažev Ukaz kaže usavršava predešnje izdanje ali mu ne tiče ni suštinu ni vanjsku formu. Zadaća dosta teška i rijetko uzvišena”²⁰.

Drugo izdanje *Zakonika* iz 1898. godine nije izmijenilo u bitnome prvo izdanje, „a ostavilo je u cjelini zdvornji oblik”. Bogišić se s podsmijehom obazirao na one koji su primjećivali velike razlike između prvog i drugog izdanja OIZ-a: „Slatko sam se nasmijao čitajući u jednom časopisu bilješku o novom izdanju *Zakonika* gdje neko kao neznalica označuje kao neki dualizam između prvašnjeg i sadašnjeg izdanja. Kad bi to i bilo moguće, što nije, tim bi postigao uprav protivno onome k čemu teži.”

²⁰ Bilješke Valtazara Bogišića sačinjene za Kostu Vojinovića (poslane u prep. pismu 3. maja 1898).

Na jedan opšti način može se reći da se izmjene u drugom izdanju mogu podijeliti u dvije grupe: 1) izmjene u sadržaju; 2) izmjene u formi (jezik i stil).

U novom izdanju je sadržaj u preko 30 članova *Zakonika*: „U ostalom posve pretopljenosti (?) članaka nema više od 3 ili 4, u svim ostalima nema nego samo po koja tačka u koju udoše promjene: u jednome članku (919) umjetnuta je samo jedna cigla riječ (‘priznanjem’). Ako u ovom obziru pogledamo na pojedinove djelove ili knjige *Zakonika* pokazaće se da u toj knjizi nema nikakve preinake; — U 2-oj, gdje je izloženo stvarno pravo ima ih najviše? ima ih pune 14. Ovo se objašnjuje tim što je pravo preče kupnje sazidano na običaju u predašnjem izdanju bilo kodifikovano tek u glavnim potezima, te se navlaš ostavilo da prakтика ocrta nevažnija pravila osobito načinu vršenja toga prava. I doista, čl. 53 u svoja tri rastavka daje nam 5 ili 6 različnih pravila o tome načinu (primanje ponude ili odbijanje u različnijem slučajevima kad je imalac prava prečnje, kupnje odsutan ponovno nuđenje poslije po godine i sl). Jasno je da ove nove odredbe imaju više postupnički značaj čiju je potrebu pokazala desetogodišnja prakтика. U dosta opširnima 3-ćem i 4-om dijelu ili knjizi (dugovi ili obaveze: osobiti ili opći dio) ima ih isto toliko koliko i u prethodnome 2-ome dijelu članova podvrženih izmjeni i to najviše u sporednim pravilima. Slijedeća ih (peta) knjiga (lica) ima jedan više tj. četiri, — prostrane a didatičke strane knjige nema ih nego tri među kojima jedna pravna poslovice (1026) za koju se sastaviocu po svoj prilici imalo da odnošaj riječi i namjere treba umjeriti.”

Najposlije, kod 3–4 člana su ustanove samo na neko vrijeme preinačene, tj. dok ustroj sudstva ne učini mogućim njihovu potupunu primjenu. To su čl. 28, 32, 834 i 835. U preinakama novog izdanja *Zakonika* težilo se i sticanju, gdje je to god moguće, pravila običajnog prava. Glavni primjer za to je odredba člana 690, u kojoj je posljednja alineja prenesena u čl. 694 „gdje pristaje potpuno, a da su poslednji rastavci posve preokrenuti u liberalnijem smislu starog običaja. Što više ovaj je vaspostavljen, samo što je još pristajanje muževo zadržano za darove. Dok žena čini, — a bez toga se već iz puke pravne dosljednosti nije moglo jer čl... zabranjuje ženi i primiti darove bez muževog pristajanja.”²¹

²¹ Bilješke Valtazara Bogišića sačinjene za Kostu Vojinovića (poslane u prep. pismu 3. maja 1898).

U novom izdanju nailazimo na još neke članove (izmijenjene) koji se oslanjaju na običaje. Tako je npr. postupljeno u odredbama čl. 64 (nova alineja uzeta iz običaja), čl. 74 (lovački običaji), čl. 78 (primjena običaja o hvatanju odbjeglog roja pčela), čl. 326 (primjena običaja o životinji) i čl. 328. Ipak, napominje Kostić Vojinoviću da iz svega toga ne može zaključiti da je on fanatički pristalica običajnog prava: „Nego ako budeš govorio o ovoj težnji i u novom izdanju treba da me ogradiš da se ne bi mislilo da ja kao kakav fanatični privrženik običnog prava: ‘Za ovo možeš kazati da imaju prvašnjeg i u sadašnjem izdanju primjera da kad sam našo da običaja ne odgovara potrebama da sam ga zamijenio drugim pravilom crpenim i u samome pravu. Tako još u starom izdanju mjesto staroga srpskoga i općeslovenskoga svoda uzeo sam franchisesmair (?) rimsku reivindicatio (čl.); u novom izdanju izbacih i posljednji ostatak običnog prava koji je bio uvršten u taj članak staroga izdanja. O jeziku i stilu možeš biti posve krtak. Ti si sam u tvome prikazu drugog izdanja pohvalio jezik, stil, tehničke termine itd. Sada ne treba nego da kažeš do kako izlaganje ove strane nema granica, stoga je izdanje nastojalo da zamjenom, transpozicijom riječi, prevođenjem stavova ugladi izreku i da je učini razumljiviju. Pri interpukciji gledao je redaktor ne samo na gramatičku osnovicu nego i na logičnu. Tehnički termini nijesu ni taknuti, što je sasvim u redu kad se sjetimo na kojim su načelima i kojim oprezom, od kuda su crpeni još u prvome izdanju. Opaženo je da stari potražni oduzam za evictio ostao u novom izdanju bez adjektiva — a time nije ništa izgubio. Ovo je jedina promjena u terminima.”²²

U pogledu jezika i stila u novom izdanju je izvršena transpozicija određenih riječi. Brojne izreke su „uglađene” kako bi ih učinio razumljivijim. „Pri interpukciji gledao je redaktor ne samo na gramatičku osnovicu nego i na logičnu. Tehnički termini nijesu ni taknuti, što je sasvim u redu kad se sjetimo na kojim su načelima i koji oprezom, od kuda su crpjeni još u prvome izdanju. Opaženo je da stari potražni oduzam za avictio, ostao u novom izdanju bez adjektiva — a time nije ništa izgubio. Ovo je jedina promjena u terminima.”²³

²² Bilješke za Kostić Vojinovića (poslane u prep. pismu 3. maja 1898).

²³ Bilješke Valtazara Bogišića sačinjene za Kostić Vojinovića (poslane u prep. pismu 3. maja 1898).

5. ZAKONODAVNE REFORME U 1902. GODINI (Reforme državnog ustrojstva i sudske vlasti i besjeda Knjaza Nikole)

Najsveobuhvatnije zakonodavne reforme u državnom ustrojstvu i sudskoj vlasti zbile su se u 1902. godini. U toj godini doneseni su sljedeći zakoni:

U 1902. godini najvažnije zakonodavne reforme ticale su se uređenja državnog ustrojstva i sudske vlasti. U toj godini doneseni su:

1. *Zakon o Knjaževskoj vladi i Državnom savjetu* (6/19. decembar);²⁴
2. *Zakon o činovnicima građanskog reda* (6/19. decembar);²⁵
3. *Zakon o sudskoj vlasti* (6/19. decembar);²⁶
4. *Zakon o ustrojstvu sudova u Knjaževini Crnoj Gori* (6/19. decembar);²⁷
5. *Zakon o krivičnoj sudskoj nadležnosti* (6/19. decembar);²⁸
6. *Zakon o nasljeđivanju prijestola* (6/19. decembar).²⁹

Prilikom proglašenja državnih reformi, Knjaz Nikola je na Nikoljdan 1902. godine održao besjedu. U njoj je najprije podsjetio na to da su prošle dvije godine od kada je na molbu Državnog savjeta primio titulu *Kraljevskog Visočanstva* za njega i njegovog nasljednika na prijestolu. Tada je obećao da će izvesti potrebne reforme u državnom ustrojstvu, po kojima će se ono na zakonskoj osnovi „bolje unapređivati i razvijati”. Državnom razvoju je prvi uslov „zakonsko ustrojstvo Knjaževske Vlade i Državnog savjeta”. Zbog toga je dao nalog da se taj zakon izmijeni i dopuni. U tom zakonu, „među ostalim korisnijem uredbama, tačno je označena ministarska odgovornost prema Vladaocu, boljega reda i uprave ove zemlje”.³⁰

Druga značajna reforma u toj godini ticala se dijeljenja pravde. Zato je knjaz toj grani posvetio najvišu pažnju „s dopunama i dodatcima” i zakonski joj „uredio vlast”. U besjedi je iznio da mu nije bilo lako „potezom

²⁴ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 582.

²⁵ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 593.

²⁶ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 607.

²⁷ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 610.

²⁸ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 620.

²⁹ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 626.

³⁰ „Besjeda Njegovog Kraljevskog Visočanstva Knjaza Gospodara prilikom proglašenja državnih reformi na Nikoljdan 1902. godine”, *Glas Crnogorca*, br. 49 od 7. decembra 1902. godine.

pera zamijeniti jedno najviše sudsko tijelo, koje se, skoro nasljedstveno, izmjenjivalo na čelu pravde u našoj otadžbini od najdaljih vremena". Pravdu su od davnina vršili „naši bolji junaci, vojvode, serdari i prvaci zemaljski". Potonja je ipak bila riječ gospodara. Pravda je vršena „pod krovom i pod rastovima, pod vedrim nebom i u logorima". Taj isti način suđenja nastavio je i knjaz Nikola i „po njemu dosta puta postupao".³¹ Suđenja „vršilaca pravde blistala su visprenim zdravim razumom gorštaka, gordošću slobodnijeh ljudi i ponosom kuće i plemena; blistala su s divnim narodnim nošivom i sjajnošću oružja; blistala i sa urođenom krasnorječijem" i „pravdom, jer da nije i te bilo, ko bi ondar sačinjavao naš junački logor".³²

Knjaz Nikola je u besjedi pun zahvalnosti i priznanja „spram tih starih običaja i ljudi". Ali novo vrijeme je iziskivalo da se s njim rastane jer duh toga vremena „i potrebni razvitak države zahtijeva danas druge ljude, druge junake; junake nauke, junake rada". Kod novih vršioaca pravde zahtijeva „da je dijele tako, po zakonu, pod za to opredijeljenim krovom, bez sjajnog oružja, bez narodnog nošiva, već u skromnoj, civilnoj, i jevropskoj odjeći, bez bjeska drugoga osim onoga sa zlatnih korica Svetoga Jevandelja između dva srebrna svijetljaka na stolu sudskom, bez vikanja i nadistanja više puta namijenjenima galeriji, nego li službi pravde, i da je dijele junački". Što znači dijeliti pravdu junački? To je „bit savjesno proniknut svetinjom pravde; to je bit nadahnut duhom postojećih pisanih i nenapisanih običajnih zakona; to je neustrašivost sudije pred voljom samovolje ili usavnosti".³³

Za sudije ima posebnu poruku: „Neka sudija da glavu, a dušu nikad, pa ni svom Gospodaru". Tijelo je „ručak gada puzećega, a duša iskri Božestva, koja se ima čista i neoskrvljena povratiti svetome izboru svome". S tim u vezi, podsjeća na odredbu čl. 172 *Dušanovog zakonika* koja glasi: „Svake sudije da sude po zakoniku, pravo kako piše u zakoniku, a ne da ne sude po strahu carstva mi". Takvo dijeljenje pravde mu je „amanet Božiji"; ona mu je, „zajedno s krunom, jedno sveto nasljedstvo", — „stožer samostalnosti i kristalizacije" knjaževine. Ona je, kako kaže, bila „mezimče Gospodara Svetoga Petra moga slavnoga pretka, kao i onih

³¹ *Isto.*

³² *Isto.*

³³ *Isto.*

pred Njim i posle Njega, koji se slijediše”. Zato zahtijeva da „ona bude i ostane temeljem mladome razviću i napretku drage nam domovine”.³⁴

Prema njegovom mišljenju, izmijenjeni i dopunjeni *Zakon o ustrojstvu sudova*, *Zakon o građanskoj i krivičnoj sudskoj nadležnosti*, kao i dopunjen *Zakonik o sudskom postupku* donijeće „narodu mome mnoge blagodeti; osobito oni prekidaju dosadašnje velike troškove i dangube i za najmanje sitnice, a često iz prostog inada i tjesnogrudnosti parničara, što je bilo na veliku štetu narodnoga dobrostanja, jer je vrijeme zlato”.³⁵ Dopunjeni *Zakon o činovnicima građanskoga reda*, „u kom se utvrđuje bolja disciplina činovnika i njihova penzija, u koliko s jedne strane obezbjeđuje budućnost činovnika i njihovijeh udovica i siročadi, a s druge strane jamči narodu da će oni biti samo tačni i strogi vršioци zakona o službi državnoj i narodnoj”.³⁶ S dopunom ovih zakona „nastupaju nova vremena”.

U besjedi je napomenuo da je potpisao *Zakon o nasljedstvu prestola crnogorskoga* „jer je trebalo narodnu volju, istorijom osveštanu, po obrascu ostalih Jevropskijeh Država i pismeno utvrditi i red nasljedstva potonje opredijeliti, da se uklone sva moguća buduća kolebanja i neizvjesnosti, u tome obziru, pošto je čvrsta Dinastija u svakoj državi glavni oslon njenoga napretka”.³⁷

U besjedi zahvaljuje „mudrome i revnosnome Velikom sudu i njegovu Predsjedniku”, kao i svim dotadašnjim „sudskim činovnicima na njihovom dugačkom i trudnom radu i istrajnosti”. Uvjeren je da će oni „iz zasluženog umirovljenja s radošću pratiti podvige njihovih mladih zamjenika za dobro narodno, i po potrebi će ih potkrepljivati vrelijem savjetima stečenim dugim iskustvom”. Da ne bi zakoni „mrtvim slovom ostali”, on planira da pozove iz inostranstva „stručnjaka i naučenjaka, da braći svojoj Crnogorcima pomognu”.³⁸

Knjaz Nikola završava besjedu sa ubjeđenjem da će ove reforme doprinijeti redu i dobrostanju države. I dodaje: „Kakva li je ono bila ne dalje nazad četvrt stoljeća, a kakva li je danas! Kakva li će, ako Bog da, biti još u tolikom nizu godina. Nerodice, nestašice, oskudice, sve nam to nije smetalo da napredujemo, mi se krećemo i ako smo daleko iza

³⁴ *Isto.*

³⁵ *Isto.*

³⁶ *Isto.*

³⁷ *Isto.*

³⁸ *Isto.*

drugih naprednijih naroda i izostali našijem davnijem zlim udesom i mučnijem okolnostima, naše će skoro potomstvo ipak, ubrzo, ako Bog da, poći živo putem napretka i prosviješćenosti. Ja to vidim, Ja tako i hoću. Hoću red, red u svemu! Ja ne dam da se naša skromna novčana sredstva bez načina ulažu...³⁹

Povodom penzionisanja sudija Velikoga suda, knjaz Nikola je njegovom predsjedniku, vojvodi Đuru Ceroviću, 6. decembra 1902. godine uputio pismo sljedeće sadržine: „Uvođenje novijeh zakona po sudskoj struci koje sam sam svojim potpisom potvrdio na Nikoljdan i potreba stručnog primjenjivanja istijeh, pobudiše me da izvedem velike promjene u sudstvu po cijeloj Državi, a naročito da zamijenim osoblje moga Velikoga suda novim stručnim silama. Stavljajući, usljed toga, Vas i Vaše drugove moje vjerne Velikosudije serdara Rada Plamenca, serdara Jagoša Radovića, Marka Vukotića, Pera M. Jovićevića i Jovana Lazovića u stanje pokoja sa pensijom koja Vama i Vašijem drugovima pripada po zakonu, osjećam prijatnu dužnost izreći u prvom redu Vama moje najviše priznanje i moju Vladarsku zahvalnost nad dugogodišnjem revnosnome i savjesnome presjedavanju najvišega suda u zemlji, kao i na predašnjem Vašem radu po različitim teškim zvanjima na koje sam Vas kroz četrdeset godina Vašega službovanja pozivao i u kojima ste jednakom revnošću služili Gospodaru i Otačstvu. Molim Vas da i pomenutijem Vašim drugovima izrečete u Moje Ime Moje najtoplije Vladarsko priznanje za mnogogodišnje revnosno i savjesno saradovanje u teškom i časnom zadatku dijeljenja pravde Mome narodu kao najviši sudije u zemlji. Želeći da dugo i dugo godina proživite u zdravlju i zasluženome miru ostajem i nadalje Vaš blagonakloni.⁴⁰

6. ZAKONODAVNE REFORME U 1905. GODINI (Proglašenje *Ustava* i drugih zakona i besjeda knjaza Nikole)

U 1905. godini doneseni su sljedeći zakoni:

1. *Zakon o uređenju nadzora na osnovnijem školama u Knjaževini Crnoj Gori* (1/14. mart 1905);⁴¹

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ *Glas Crnogorca*, br. 50 od 14. decembra 1902. godine.

⁴¹ *Glas Crnogorca*, br. 11, od 19. marta 1905. godine.

2. *Zakon o izdavanju pasoša* (16/29. mart 1905);⁴²
3. *Zakon o uređenju prosvjetnog savjeta* (1/14. mart 1905);⁴³
4. *Zakon o sudskom postupku u građanskim parnicama* (1/14. novembar 1905);⁴⁴
5. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o osiguravajućim društvima u Knjaževini Crnoj Gori od 1904.* (16/26. jun 1904, stupio na snagu 1905);⁴⁵
6. *Zakon o monopolu duvana* (20. juna/3. jula 1905);⁴⁶
7. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o porezu na prinos od kapitala i rada od 1905. godine* (15/28. novembar 1905);⁴⁷
8. *Zakon o štampi* (1. decembar 1905, stupio na snagu 1906).⁴⁸

Knjaz Nikola je na Nikoljdan 6/19. decembra 1905. godine prijestonom besjedom pred Narodnim predstavništvom proglasio *Ustav za Knjaževinu Crnu Goru*. To je ujedno i prvi ustav Crne Gore. Prijestonu besjedu knjaz Nikola otpočeo je u 12 ura u Zetskom domu, pred narodnim poslanicima, ministrima, predsjedništvom Skupštine, mitropolitom, barskim arcibiskupom, ulcinjskim g. muftijom, članovima diplomatskog kora, činovništvom, knjazom-nasljednikom, knjazom Mirkom, knjevinjama Milenom i Milicom, knjevinjom Natalijom, knjevinjicama Ksenijom i Vjerom.

U besjedi je na početku naglasio da je on sedmi vladalac iz svoje kuće i da ni njegovi slavni prethodnici ni on nijesu se kao „drugi autokrati smatrali neodgovornima” i nijesu držali da je njihova volja zakon. U mirno doba oni su bili „Crnogorcima prava bratska braća, u boj išli” kao i oni, ginuli su gdje i oni, rane dočekivali „gdje i oni, sve od Careva Laza do Vučijeg Dola”.

Zatim je nastavio kako su on i njegovi preci vršili vlast: „Vršeci Našu Vladarsku moć, mi smo je sami ograničavali i smatrali smo se vazda odgovornim, ne samo Bogu, nego i narodu. Tome su dokaz mnogi sabori, znamenite skupštine i sastanci, na koje smo Moji Pretci i Ja sazivali narod,

⁴² *Glas Crnogorca*, br. 12, od 26. marta 1905. godine.

⁴³ *Glas Crnogorca*, br. 30, od 30. jula 1905. godine.

⁴⁴ *Glas Crnogorca*, br. 44, od 5. novembra 1905. godine.

⁴⁵ *Glas Crnogorca*, br. 48, od 3. decembra 1905. godine.

⁴⁶ *Glas Crnogorca*, br. 25, od 25. juna 1905. godine.

⁴⁷ *Glas Crnogorca*, br. 46, od 19. novembra 1905. godine.

⁴⁸ *Glas Crnogorca*, br. 4, od 28. januara 1906. godine.

da se s njim savjetujemo za opšte dobro. Tijem samim isključena je i pomisao da smo se ikad držali neodgovornima: a vjera, koju je narod u Nas polagao, činila je da vlast Naša nije bila samovlašće, no čist izraz narodne volje. Bez te volje, bez neograničenog povjerenja, koje je narod imao u svoje Gospodare, da li bi se moglo išta zasnovati u ovoj zemlji, i da li se moglo ostvariti ono, što se ostvarilo? Naša se vlast začela na golej poljani, na ništa bez ništa, pod vedrim nebom i na očigled neprijatelju. Bila je zakonita, jer je narodom glasovana, a vršila se srcem, ljubavlju i energijom.”⁴⁹

Zatim se osvrnuo na nedaće kroz koje je Crna Gora vjekovima prolazila: ratove, domaće razdore, međusobno krvljenje, zla i besuđa. Ali se uspjelo ne samo da se održi i osnuje jedna „na čvrstom temelju sazidana država” nego se bržljivo pazilo „na očuvanje poštenih principa u njoj i na nikad nepomračenu sjajnost viteštva i oružja crnogorskog”. Era „Samodržavija bila je era puna truda, plodova i slave”. I nastavlja: „To je era gorostasne epopeje, koja potresa, epopeje rijetke veličine čara i dostojne divljenja, iz koje se vidi kako se država stvara, proširuje, brani i proslavlja, a najviše se vidi milost Božija, koja nagrađuje velike trudove i blagodarne podvige viteških duša.”⁵⁰ Međutim, sada je nova era, novi duh vremena koji je riješio da „toj vladavini” da „drugi oblik” kojim će narod „u naprijednije narode uvrstiti, i poći pomoću njega”. Zato je odlučio da „najglavnijim državnim zakonom” — *Ustavom*, odredi način učešća naroda u vršenju vlasti, što je u stvari „obećani dar” koje je on dao narodu proglasom „prošlog Lučindana”.

Ustav koji „daruje” narodu je, kako kaže „isključivo čedo Moga srca, čedo mog ličnog ubjedenja, predmet moje davne želje i našljeđa Mi slobodoumnih pojmova Mojih u Bogu počivši predaka”. I nastavlja: „Ovijem danom otadžbina naša postaje Ustavna Monarhija, i mi sa srećom stupamo u nov politički život. Praštajući s ovim starim ne mogu da ovom raskršću iz dubine Mi srca ne odam dostojnu blagodarnost i Sjenama Mojih i vaših Predaka za njihovu svetu zajednicu i zavještanu nam od njih slobodu, to najljepše i najbogatije našljedstvo što se naraštajima

⁴⁹ „Prijestona besjeda kojom je Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Knjaz Gospodar Nikola I na Nikoljdan, 6/19. Decembra 1905. pred Narodnim predstavništvom proglasio Ustav za Knjaževinu Crnu Goru”, *Glas Crnogorca*, br. 49 od 6. decembra 1905. godine.

⁵⁰ *Isto*.

ostaviti može i da s ovog mjesta ne uzviknem: rajsko im naselje i slava im, slava!”⁵¹

Izrazio je nadu da će se narod „umjeti korisno poslužiti slobodama” koje mu je proglašenjem *Ustava* pružio, a na „iznenađenje opakih i zavidnih”. Na braniku pravne ustavnosti izrazio je spremnost „da svim sredstvima” zaštititi narodne tekovine. Nagovijestio je ubrzo donošenje skupštinskog poslovnika, *Zakona o izborima* i *Zakona o ministarskoj odgovornosti*. Uvidio je potrebu da zemlji da i „slobodni Zakon o štampi, koji je već potpisao i koji će stupiti na snagu 1. februara 1906. godine”.⁵²

Dobar dio besjede posvetio je vojsci. Ta „uzdanica Otadžbine” danas broji „šezdeset potpunih bataljona sa gotovo 10.000 najboljih pušaka, 150 topova razne vrste, 5.000 noževa i toliko revolvera i desetinama miliona fišeka najbolje municije”. Dobar dio besjede posvetio je: prosvjeti, ustanovi Glavne državne kontrole, finansijama, javnoj bezbjednosti, novoizgrađenim putevima, pristaništima, trgovačkom i poštanskom saobraćaju, poljoprivredi i stočarstvu, monopolu duvana, narodnom zdravlju, školstvu, manastirima i drugim bogomoljama, odnosima sa Svetom Stolicom, pravosuđu, zakonima, odnosima sa stranim državama.

Besjedu je završio sljedećim riječima: „Narodni Poslanici! Vi ćete Mom dragom narodu dobro objasniti Moju pobudu i cijelj ovog znamenitog današnjeg čina kojim smo i narod i Ja pred javnim mnjenjem jako angažovani. Ovo će sigurno motriti da li sam se bez kolebanja odrekao navika Samodržavija iz prošlosti. Što se Mene tiče, Ja sam maloprije kazao da je Ustav ovaj Moje čedo, a čedo svoje ko je još samovoljno osakatio! Dobra i zdrava svijest naroda ulijeva Mi uvjerenje da će i on svesrdno biti prožet ovijem najglavnijim zakonom u zemlji. U ime čega Ja, preko Vas preklinjem Moj dobri i poslušni narod da se po njemu vlada, drži ga i brani, kao što bi i Mene branio: jer na Moje srce ne bi ništa teže palo, no da svijet reče: Stari Knjaz je u svom raspoloženju preuhitao i cijenio da Mu je narod napredniji, nego što je! Nemojte Crnogorci, da se za Mene reče lijepo, a za Vas ne, jer pošto Mi je narod i od života miliji, i pošto Mi je ugled njegov i od Moga preči, Ja bih u tom slučaju prokleo ovaj dan, a teška je roditeljska kletva. Zajedno, dakle, naprijed danas obilježenom stazom. Zajedno u rad i trud. Zajedno i živo s Ustavom

⁵¹ *Isto.*

⁵² *Isto.*

u ruci k ostvarenju naših narodnijeh ideala i k našem u istorijskom pozivu. U to ime dovikujem: Živjela Moja Mila Crna Gora!”⁵³

Knjaz Nikola je zatim položio zakletvu sljedeće sadržine: „Pred licem Gospoda Boga, svijeh anđela i svetitelja i pred Predstavništvom Moga dragoga naroda zaklinjem se da ću po Ustavu i zemaljskim zakonima vladati, i da ću u svima Mojim djelima težiti za blago i sreću Moga naroda. Kako se pravo zaklinjem, onako mi Bog pomogao, kome ću na strašnome sudu odgovor dati: — amin!”⁵⁴

Kad je knjaz završio besjedu „ustao je sa Prijestola i u prisustvu Njegovog Visokopreoveštenstva g. mitropolita, okružen sa svoja dva sina, izgovorio je zvonkim glasom, sa osjećanjima iz dubine svoje duše zakletvu na Ustav, kojim je danas obdario Svoj narod. U tom trenutku sa Tabje počeli su da gruvaju topovi, vojska je odavala počasti, muzika je svirala crnogorsku himnu, a u Dvorani se zahorilo burno i beskrajno klizanje. Poslije toga jedinstvenog trenutka Knjaz nasljednik i Knjaz Mirko poljubili su svoga Oca u ruku a On je njih poljubio u čelo. Zatim su Knjaz Gospodaru još na tom mjestu podnijeli čestitanja g. g. ministri, Njegovo Visokopreosveštenstvo mitropolit, presvijetli arcibiskup barski g. Milanović i g. Muftija ulcinjski.”⁵⁵

Nakon svečanosti knjaz Nikola je uvažio ostavku Vlade Knjaževine Crne Gore i postavio:

- za predsjednika Ministarstskog savjeta i Ministra inostranih djela g. Lazara Mijuškovića, ministra na raspoloženju;
- za ministra vojnog g. brig. Janka Vukotića, državnog savjetnika i načelnika opštevojnog odjeljenja Ministarstva vojnog;
- za ministra finansija i građevina g. Andriju Radovića, maršala dvora i načelnika Ministarstva unutrašnjih djela;
- za ministra unutrašnjih djela, narodne privrede i pošte i telegrafa g. Labuda Gojnića, člana Velikog suda;
- za ministra pravde i zastupnika ministra prosvjete i crkvenih poslova g. Mila Dožića, načelnika Ministarstva pravde.⁵⁶

⁵³ *Isto.*

⁵⁴ *Glas Crnogorca* br. 49 od 6. decembra 1905. godine.

⁵⁵ *Glas Crnogorca* br. 49 od 6. decembra 1905. godine.

⁵⁶ *Glas Crnogorca*, br. 49 od 6. decembra 1905. godine.

7. ZAKONODAVNE REFORME U 1906. GODINI (Najsveobuhvatnije reforme u brojnim oblastima i besjeda knjaza Nikole)

U 1906. godini izvršene su najsveobuhvatnije zakonske reforme u Knjaževini Crnoj Gori. U toj godini doneseni su sljedeći zakoni⁵⁷:

1. *Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (23. februar / 8. mart 1906);⁵⁸

2. *Zakon o izborima narodnih poslanika* (24. jun / 7. jul);⁵⁹

3. *Zakon o uređenju Državnog savjeta* (29. jun / 12. jul);⁶⁰

4. *Zakon o poslovnom redu u Državnom savjetu* (29. jun / 12. jul);⁶¹

5. *Zakon o eksproprijaciji* (5/18. jul);⁶²

6. *Zakon o ministarskoj odgovornosti* (20. jul / 2. avgust);⁶³

7. *Zakon o uređenju privrednog savjeta* (6/19. septembar);⁶⁴

8. *Zakon o privremenom poslovnom redu u Narodnoj skupštini* (30. septembar / 13. oktobar);⁶⁵

9. *Zakon o državnom budžetu* (18/31. decembar).⁶⁶

Knjaz Nikola je na osnovu čl. 17, 42 i 43 *Ustava* i čl. 123 i 39 *Zakona o izboru narodnih poslanika*, 29. juna 1906. godine raspisao izbore za narodne poslanike za četvorogodišnji period 1906–1909. godine. Istovremeno je *Ukazom o raspisivanju izbora* sazvan redovni saziv za dan 18. oktobar (Lučindan) 1906. godine.⁶⁷

On je besjedom otvorio sjednice Narodne skupštine sazvane na Lučindan, 18. oktobra 1906. godine. Besjedu je otpočeo podsjećanjem na to da je prošle godine o Nikoljdanu „podario” narodu *Ustav* u namjeri da pomogne „njegov svestrani napredak”. Želja mu je bila da osnovnim

⁵⁷ *Zakon o štampi* je donesen krajem 1905. godine, a objavljen u *Glasu Crnogorca*, br. 4, od 28. januara 1906.

⁵⁸ *Glas Crnogorca*, br. 8, od 22. februara 1906. godine.

⁵⁹ *Glas Crnogorca*, br. 25, od 24. juna 1906. godine.

⁶⁰ *Glas Crnogorca*, br. 26, od 1. jula 1906. godine.

⁶¹ *Glas Crnogorca*, br. 28, od 15. jula 1906. godine.

⁶² *Glas Crnogorca*, br. 27, od 8. jula 1906. godine.

⁶³ *Glas Crnogorca*, br. 29, od 22. jula 1906. godine.

⁶⁴ *Glas Crnogorca*, br. 37, od 16. septembra 1906. godine.

⁶⁵ *Glas Crnogorca*, br. 39, od 30. septembra 1906. godine.

⁶⁶ *Crnogorski zakoni...*, knjiga IV, str. 385.

⁶⁷ *Glas Crnogorca*, br. 26 od 1. jula 1906. godine.

zakonom zemaljskim bude zajemčena „misao građanskih sloboda, oličena u načelima istinske demokratije”. Donošenjem *Ustava* ostvario se „široko polje u svim pravcima državnog i narodnog života”. Novo stanje zahtijevalo je da se „ujemče građanske slobode, da se obezbijedi pravilno izričanje pravde, da se podigne privredna snaga zemlje i da se zavede red po svijem granama državne uprave”. Stoga su u duhu *Ustava* usvojeni zakoni: „Krivični zakonik, Zakon o izborima narodnijeh poslanika, Zakon o uređenju državnog savjeta, Zakon o poslovnom redu u Državnom savjetu, Zakon o eksproprijaciji, Zakon o Privrednom savjetu, Zakon o poslovnom redu u Narodnoj skupštini.”⁶⁸ Državno gazdovanje je ranije „postavljeno na zdravu osnovu uvođenjem Zakona o budžetu i ustanovljenjem Glavne Drž. Kontrole”. Održao se red u finansijama, čime su stvorene mogućnosti da se opšta finansijska politika „postavi na solidnu osnovu, te da pored ostalog pristupi i kovanju prvog crnogorskog novca”.⁶⁹

U besjedi je najavio donošenje novih zakona: zakon o budžetu, zakon o državnim blagajnama i računovodstvu, zakon o uređenju Glavne državne kontrole i zakon o taksama. Nagovijestio je da će Vlada „pristupiti pripremnim radovima i za samu izmjenu carine, dacije i poreskog sistema uopšte, otpočinjujući u vezi s tim rad na katastarskom premjeravanju zemljišta”.⁷⁰

U besjedi je istakao da Vlada nastoji „i u buduće najozbiljnije će raditi na podizanju privrednih škola, na razvijanju svih grana narodne proizvodnje i trgovine”. U tu svrhu „podnijeće se zakonski prijedlozi za unapređenje stočanstva, Zakon o uništenju štetnih biljaka i životinja, Zakon o lovu i ribolovu, a docije i drugi zakoni za unapređenje zemljoradnje, šumarstva, voćarstva, radinosti, zanata i trgovine, te će se tijekom na načinom otvoriti široko polje rada privatnoj inicijativi i omogućiti dolazak stranih kapitala”.⁷¹

Novim trgovinskim ugovorima „nastojće se da se otvore i obezbijede što veća tržišta” izveznoj trgovini. Istakao je da Vlada posebnu pažnju obraća „na podizanje barskog slobodnog pristaništva, na građenje

⁶⁸ *Isto.*

⁶⁹ *Isto.*

⁷⁰ *Isto.*

⁷¹ *Isto.*

željeznice Bar-Vir, na uređenje plovidbe na Skadarskom jezeru". Vlada je za izradu već projektovanih mreža, novih kolskih puteva i drugih radova „utrošila znatnu sumu novaca". Najavio je poklanjanje ozbiljne pažnje „na regulisanje rijeka i potoka i na natopljanje i isušivanje sada neplodnog zemljišta".

U besjedi je najavio i donošenje zakona o činovnicima građanskog reda. Za razumnu primjenu ovog zakona i savjesno izvršavanje „potrebni su sposobni, školovani i materijalno obezbijeđeni ljudi". Zato je Vlada „odredila ne malu pomoć najodličnijim đacima na stručnim, srednjim i višim školama na strani". Nagovijestio je i donošenje sljedećih zakona: zakon o javnim zborovima i udruženjima, zakon o uređenju sanitetske struke i zakon o pošti, telegrafu i telefonu. Napomenuo je da je osnovno načelo pravne države „da je zakon ispred svačije volje, i samo garantovanje sudske pravde, ubrzanim donošenjem i izvršenjem sudskih presuda uvrstiće se lična i imovna sigurnost državljana". Zakoni koje će Narodna skupština usvojiti „i broj stručno spremnih lica koji će postepeno rasti, još više će ujemčiti i ubrzati izricanje pravde".

Poslasticima je obećao da će se srednje i stručne škole urediti prema savremenim zahtjevima nauke, „kako bi davale zdrav i spreman podmladak za produženje viših škola i pripremala ga za valjane i stručno obrazovane državne službenike". Najavio je i donošenje zakona o narodnim školama. Istakao je i da su odnosi Crne Gore „sa svim državama stalno ispravni i prijateljski".

Besjedu je završio ovim riječima: „Gospodo poslanici, Za izvršenje ovako zamašnog državnog zadatka, koji je Moja Vlada s uspjehom otpočela, trebaće mnogo rada, vremena i istrajnosti. Ja se nadam, da će Narodna skupština izaći na susret Mojoj Vladi da se ovi zadaci izvrše, da se još više podigne ugled drage nam otadžbine, da se još više potkrijepi za vršenje zadatka, koji joj je istorijom namijenjen. Daj, Bože, da Vaš rad bude plodan i koristan za otadžbinu i da bude pred Mojim milim narodom o čijem se dobru i sreći staram, vjerni tumač i ovih iskrenih želja njegovog Gospodara, koji se nada da ćete, kao i On uvijek biti prožete osjećanjima pravde, reda i zakonitosti. Oglašavam da su sjednice Narodne Skupštine otvorene usklikom: Živjela Crna Gora! Živio Moj mili narod!"⁷²

⁷² *Isto.*

8. ZAKONODAVNE REFORME PO OBLASTIMA (Pregled donesenih zakona)

Najveći broj zakona u Knjaževini Crnoj Gori nakon Berlinskog kongresa ticao se državnog ustrojstva. U toj oblasti doneseni su sljedeći zakoni:

1. *Zakon o Knjaževskoj vladi i Državnom savjetu* (6/19. decembar 1902);⁷³

2. *Zakon o činovnicima građanskog reda* (6/19. decembar 1902);⁷⁴

3. *Zakon o ustrojstvu ministarstva unutrašnjih djela i administrativnoj podjeli države* (8/21. april 1903);⁷⁵

4. *Zakon o uređenju varoških opština* (10/23. avgust 1903);⁷⁶

5. *Zakon o ustrojstvu ministarstva vojnog* (3/19. decembar 1903);⁷⁷

6. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o ustrojstvu Ministarstva unutrašnjih djela i administrativnoj podjeli države* (8. aprila 1903. godine, 5/28. jul 1904);⁷⁸

7. *Zakon o izdavanju pasoša* (16/29. mart 1905);⁷⁹

8. *Zakon o uređivanju Državnog savjeta* (29. jun / 12. jul 1906);⁸⁰

9. *Zakon o poslovnom redu u Državnom savjetu* (29. jun / 12. jul 1906);⁸¹

10. *Zakon o ministarskoj odgovornosti* (20. jul / 2. avgust 1906);⁸²

11. *Zakon o privremenom poslovnom redu u Narodnoj skupštini* (30. septembar / 13. oktobar 1906);⁸³

12. *Zakon o izmjeni i dopuni Zakona o uređenju Državnog savjeta* (29. juna 1906, 26. januar / 8. februar 1908);⁸⁴

⁷³ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 582.

⁷⁴ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 626.

⁷⁵ *Glas Crnogorca*, br. 16, od 12. aprila 1903. godine.

⁷⁶ *Glas Crnogorca*, br. 35, od 16. avgusta 1903. godine.

⁷⁷ *Glas Crnogorca*, br. 53, od 6. decembra 1903. godine.

⁷⁸ *Glas Crnogorca*, br. 53, od 20. decembra 1903. godine.

⁷⁹ *Glas Crnogorca*, br. 12, od 12. marta 1905. godine.

⁸⁰ *Glas Crnogorca*, br. 26, od 1. jula 1906. godine.

⁸¹ *Glas Crnogorca*, br. 28, od 15. jula 1906. godine.

⁸² *Glas Crnogorca*, br. 29, od 22. jula 1906. godine.

⁸³ *Glas Crnogorca*, br. 39, od 30. septembra 1906. godine.

⁸⁴ *Glas Crnogorca*, br. 4, od 26. januara 1908. godine.

13. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o ustrojstvu Ministarstva unutrašnjih djela* (9. aprila 1903. godine i njegovim izmjenama i dopuna od 15. jula 1904. godine, 26. jun / 9. jul 1909).⁸⁵

Teritorija, stanovništvo i administrativna podjela bila je uređena sljedećim zakonima:

1. *Zakon o ustrojstvu ministarstva unutrašnjih djela i administrativnoj podjeli države* (8/21. april 1903);⁸⁶

2. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o ustrojstvu ministarstva unutrašnjih djela i administrativnoj podjeli države od 8. aprila 1903* (5/28. jula 1904);⁸⁷

3. *Zakon o administrativnoj podjeli Knjaževine Crne Gore* (12/25. februar 1910).⁸⁸

Brojni zakoni ticali su se prosvjetne djelatnosti. U toj oblasti doneseni su:

1. *Školski zakonik* (20. jul / 1. avgust 1878);⁸⁹

2. *Zakon o obaveznom školovanju u Knjaževini Crnoj Gori* (20. januar / 2. februar 1879);⁹⁰

3. *Nacrt zakona o učiteljskim školama* (2/14. jun 1879);⁹¹

4. *Zakon o gimnazijama za Knjaževinu Crnu Goru* (18/30. septembar 1883);⁹²

5. *Zakon o osnovnim školama u Knjaževini Crnoj Gori* (13/15. septembar 1884);⁹³

6. *Zakon za učenike srednjih škola — gimnazija u Crnoj Gori* (22. septembar / 4. oktobar 1885);⁹⁴

7. *Zakon o gimnazijama u Knjaževini Crnoj Gori* (30. avgust / 11. septembar 1890);⁹⁵

⁸⁵ *Glas Crnogorca*, br. 29, od 24. jula 1909. godine.

⁸⁶ *Glas Crnogorca*, br. 16, od 12. aprila 1903. godine.

⁸⁷ *Glas Crnogorca*, br. 53, od 20. decembra 1903. godine.

⁸⁸ *Glas Crnogorca*, br. 10, od 23. februara 1910. godine.

⁸⁹ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 1.

⁹⁰ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 6.

⁹¹ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 10.

⁹² *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 80.

⁹³ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 88.

⁹⁴ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 108.

⁹⁵ *Crnogorski zakonic...*, knjiga II, str. 258.

8. *Zakon o nastavniciima i profesorima u srednjim školama* (29. oktobar / 10. novembar 1890);⁹⁶

9. *Zakon o platama nastavnika srednjih i osnovnih škola* (12/24. avgust 1897);⁹⁷

10. *Zakon o uređenju nadzora nad osnovnim školama u Knjaževini Crnoj Gori* (1/14. mart 1905);⁹⁸

11. *Zakon o uređenju prosvjetnog savjeta* (20. jul / 3. avgust 1905);⁹⁹

12. *Zakon o osnovnim (narodnim) školama* (2/15. februar 1907).¹⁰⁰

U oblasti kulture donesen je: *Zakon o državnoj biblioteci i muzeju* (6/18. decembar 1896).¹⁰¹

U oblasti dječijih prava donesen je *Zakon o vanbračnoj djeci za Knjaževinu Crnu Goru* (9/21. decembar 1892).¹⁰² Valtazar Bogišić je, u svojstvu ministra pravde, 30. marta 1894. godine donio *Naredbu o vanbračnoj djeci*, koja je tretirana kao zakon.

Štampa je bila uređena *Zakonom o štampi u Knjaževini Crnoj Gori* (1. decembar 1905).¹⁰³

Izorno pravo bilo je uređeno sljedećim zakonima:

1. *Zakonik o načinu izbora i dužnostima seoskih kmetova* (15/27. maj 1882);¹⁰⁴

2. *Zakon o nasljeđivanju prijestola* (6/19. decembar 1902);¹⁰⁵

3. *Zakon o izborima narodnih poslanika* (24. jun/7. jul 1906);¹⁰⁶

4. *Zakon o izborima narodnih poslanika* (5/18. januar 1907);¹⁰⁷

5. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o izborima narodnih poslanika od 5. januara 1907. godine* (9/22. februar 1910).¹⁰⁸

Sudska vlast bila je uređena sljedećim zakonima:

⁹⁶ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 286.

⁹⁷ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 379.

⁹⁸ *Glas Crnogorca*, br. 11, od 19. marta 1905. godine.

⁹⁹ *Glas Crnogorca*, br. 30, od 30. jula 1905. godine.

¹⁰⁰ *Glas Crnogorca*, br. 9, od 17. februara 1907. godine.

¹⁰¹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 370.

¹⁰² *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 320.

¹⁰³ *Glas Crnogorca*, br. 4, od 28. januara 1906. godine.

¹⁰⁴ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 57.

¹⁰⁵ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 626.

¹⁰⁶ *Glas Crnogorca*, br. 25, od 24. juna 1906. godine.

¹⁰⁷ *Glas Crnogorca*, br. 8, od 10. februara 1910. godine.

¹⁰⁸ *Glas Crnogorca*, br. 10, od 23. februara 1910. godine.

1. *Zakon o sudskoj vlasti* (6/19. decembar 1902);¹⁰⁹
2. *Zakon o ustrojstvu sudova u Knjaževini Crnoj Gori* (6/19. decembar 1902);¹¹⁰
3. *Zakon o građanskoj sudskoj nadležnosti u Knjaževini Crnoj Gori* (6/19. decembar 1902);¹¹¹
4. *Zakon o krivičnoj sudskoj nadležnosti* (6/19. decembar 1902);¹¹²
5. *Zakon o sudskom postupku u građanskim parnicama za Knjaževinu Crnu Goru* (1/14. novembar 1905);¹¹³
6. *Zakon o ustrojstvu sudova za suđenje anarhističkih zločina* (27. novembar/10. decembar 1907);¹¹⁴
7. *Zakon o sudskom postupku u krivičnim djelima* (20. januar/2. februar 1910);¹¹⁵
8. *Zakon o ustrojstvu sudova u Knjaževini Crnoj Gori* (25. februar/10. mart 1910).¹¹⁶

Advokatura je bila uređena *Zakonom o javnim pravozastupnicima (advokaturi)* (14/27. decembar 1909).¹¹⁷

Vojska je bila uređena *Zakonom o ustrojstvu vojske za Knjaževinu Crnu Goru* (29. april / 12. maj 1910).¹¹⁸

Carine su bile uređene sljedećim zakonima:

1. *Zakon o carinskim taksama na uvezenu trgovačku robu* (1/13. jul 1881);¹¹⁹
2. *Zakon o ustanovi i službi carinarnica u Knjaževini Crnoj Gori* (20. jun / 3. jul 1899);¹²⁰
3. *Carinski zakon za Knjaževinu Crnu Goru* (6/19. decembar 1903);¹²¹

¹⁰⁹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 607.

¹¹⁰ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 610.

¹¹¹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 612.

¹¹² *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 620.

¹¹³ *Glas Crnogorca*, br. 44, od 5. novembra 1905. godine.

¹¹⁴ *Glas Crnogorca*, br. 54, od 1. decembra 1907. godine.

¹¹⁵ *Glas Crnogorca*, br. 9, od 20. februara 1910. godine.

¹¹⁶ *Glas Crnogorca*, br. 11, od 27. februara 1910. godine.

¹¹⁷ *Glas Crnogorca*, br. 54, od 23. decembra 1909. godine.

¹¹⁸ *Glas Crnogorca*, br. 20, od 1. maja 1910. godine.

¹¹⁹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 50.

¹²⁰ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 419.

¹²¹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 769.

4. *Zakon o carinskoj minimalnoj tarifi za Knjaževinu Crnu Goru* (6/19. decembar 1903).¹²²

Oblast finansija uređivala se sljedećim zakonima:

1. *Zakon o naplati takse na trgovački obrt* (20. jun / 2. jul 1899);¹²³
2. *Zakon o državnom budžetu* (1/14. maj 1901);¹²⁴
3. *Zakon o uređenju glavne državne kontrole* (Spasovdan 1901);¹²⁵
4. *Zakon o državnim blagajnama i računovodstvu* (21. mart / 3. april 1903);¹²⁶
5. *Zakon o porezu na prinos od kapitala i rada* (6/19. decembar 1903);¹²⁷
6. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o porezu na prinos od kapitala i rada od 1903. godine* (15/28. novembar 1905);¹²⁸
7. *Zakon o državnom budžetu* (18/31. decembar 1906);¹²⁹
8. *Zakon o produženju bužeta za 1907.* (27. januar 1907);¹³⁰
9. *Finansijski zakon (budžet) za 1908. godinu* (29. januar / 11. februar 1908);¹³¹
10. *Finansijski zakon (budžet) za 1909. godinu* (31. decembar 1908/13. januar 1909);¹³²
11. *Zakon o naknadnim i vanrednim kreditima u 1908. godini* (31. januar / 13. februar 1909);¹³³
12. *Zakon o državnom zajmu Knjaževine Crne Gore* (12/25. jun 1909);¹³⁴
13. *Zakon o vanrednom kreditu* (15/28. jun 1909);¹³⁵
14. *Zakon o žigovini lozova i srećaka* (16/26. jun 1909);¹³⁶

¹²² *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 791.

¹²³ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 415.

¹²⁴ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 534.

¹²⁵ *Glas Crnogorca*, br. 20, od 15. maja 1901. godine.

¹²⁶ *Glas Crnogorca*, br. 13, od 22. marta 1903. godine.

¹²⁷ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 748.

¹²⁸ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 1108.

¹²⁹ *Glas Crnogorca*, br. 1, od 1. januara 1907. godine.

¹³⁰ *Glas Crnogorca*, br. 6, od 27. januara 1907. godine.

¹³¹ *Glas Crnogorca*, br. 6, od 2. februara 1908. godine.

¹³² *Glas Crnogorca*, br. 1, od 1. januara 1909. godine.

¹³³ *Glas Crnogorca*, br. 6, od 31. januara 1909. godine.

¹³⁴ *Glas Crnogorca*, br. 29, od 4. jula 1909. godine.

¹³⁵ *Glas Crnogorca*, br. 27, od 20. juna 1909. godine.

¹³⁶ *Glas Crnogorca*, br. 28, od 27. juna 1909. godine.

15. *Finansijski zakon (budžet) za 1910. godinu* (24. decembar 1909/6. januar 1910);¹³⁷

16. *Zakon o porezu na alkoholna pića* (24. decembar 1909/6. januar 1910);¹³⁸

17. *Zakon o taksiranju sudskih presuda u građanskim sporovima* (24. decembar 1909/6. januar 1910);¹³⁹

18. *Zakon o naknadnim i vanrednim kreditima za 1909. godinu* (31. decembar 1909/13. januar 1910);¹⁴⁰

19. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o naknadnim i vanrednim kreditima od 31. decembra 1909. godine* (4/17. februar 1910).¹⁴¹

Imovinsko pravo bilo je uređeno sljedećim zakonima:

1. *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (prvo izdanje, 1888);

2. *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (drugo izdanje, 1898);

3. *Zakon o javnim prodajama nepokretnosti* (10/23. novembar 1900);¹⁴²

4. *Zakon o eksproprijaciji* (5/18. jul 1906);¹⁴³

5. *Zakon o predavanju slobodnog barskog pristaništa u javni saobraćaj* (31. januar / 13. februar 1909);¹⁴⁴

6. *Zakon o podjeli, naseljenju i uživanju Brivske gore* (9/22. februar 1910);¹⁴⁵

7. *Zakon o koncesiji za isušenje Ulcinjskog polja* (5/18. mart 1910).¹⁴⁶

Trgovačko pravo bilo je uređeno sljedećim zakonima:

1. *Zakon o trgovinskom ugovoru između Knjaževine Crne Gore i Kraljevine Srbije*;¹⁴⁷

2. *Zakon o trgovini i plovidbi između Crne Gore i Njemačke carevine*;¹⁴⁸

¹³⁷ *Glas Crnogorca*, br. 55, od 29. decembra 1909. godine.

¹³⁸ *Glas Crnogorca*, br. 55, od 29. decembra 1909. godine.

¹³⁹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga IV, str. 896.

¹⁴⁰ *Glas Crnogorca*, br. 1, od 2. januara 1910. godine.

¹⁴¹ *Glas Crnogorca*, br. 7, od 6. februara 1910. godine.

¹⁴² *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 481.

¹⁴³ *Glas Crnogorca*, br. 27, od 8. jula 1906. godine.

¹⁴⁴ *Glas Crnogorca*, br. 6, od 31. januara 1909. godine.

¹⁴⁵ *Glas Crnogorca*, br. 10, od 23. februara 1910. godine.

¹⁴⁶ *Glas Crnogorca*, br. 18, od 17. aprila 1910. godine.

¹⁴⁷ *Glas Crnogorca*, br. 54, od 1. decembra 1907. godine.

¹⁴⁸ *Glas Crnogorca*, br. 7, od 9. februara 1908. godine.

3. *Trgovački zakonik* (22. januar / 4. februar 1910);¹⁴⁹

4. *Zakon o trgovini i plovidbi između Knjaževine Crne Gore i Kraljevine Grčke*;¹⁵⁰

5. *Zakon o trgovini i plovidbi između Knjaževine Crne Gore i Kraljevine Holandije*;¹⁵¹

6. *Zakon o trgovini i plovidbi između Knjaževine Crne Gore i Kraljevine Velike Britanije*;¹⁵²

7. *Zakon o trgovini između Knjaževine Crne Gore i Carevine Turske*.¹⁵³

Krivično pravo bilo je uređeno sljedećim zakonima:

1. *Zakon o istražnom zatvoru* (10/23. novembar 1900);¹⁵⁴

2. *Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (23. februar / 8. mart 1906);¹⁵⁵

3. *Zakon o izmjeni u prvoj i drugoj tački 364. Krivičnog zakonika* (18/31. mart 1909);¹⁵⁶

4. *Zakon o izmjenama u Krivičnom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru od 23. februara 1906. godine* (11/24. februar 1910);¹⁵⁷

5. *Vojno krivični zakon* (20. jula 1910).¹⁵⁸

Penzijsko pravo bilo je uređeno sljedećim zakonima:

1. *Zakon o penzijama* (6. decembra 1902);

2. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o penzijama od 6. decembra 1902. godine* (3/16. septembar 1904);¹⁵⁹

3. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o činovnicima građanskog reda i zakona o penzijama* (21. januar / 3. februar 1910).¹⁶⁰

Pravo osiguranja bilo je uređeno sljedećim zakonima:

¹⁴⁹ *Glas Crnogorca*, br. 6, od 30. januara 1910. godine.

¹⁵⁰ *Glas Crnogorca*, br. 22, od 16. maja 1909. godine.

¹⁵¹ *Glas Crnogorca*, br. 15, od 27. marta 1910. godine.

¹⁵² *Glas Crnogorca*, br. 26, od 12. juna 1910. godine.

¹⁵³ *Glas Crnogorca*, br. 28, od 26. juna 1910. godine.

¹⁵⁴ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 485.

¹⁵⁵ *Glas Crnogorca*, br. 8, od 28. februara 1906. godine.

¹⁵⁶ *Crnogorski zakonici...*, knjiga IV, str. 712.

¹⁵⁷ *Glas Crnogorca*, br. 10, od 23. februara 1910. godine.

¹⁵⁸ *Glas Crnogorca*, br. 32, od 24. jula 1910. godine.

¹⁵⁹ *Glas Crnogorca*, br. 36, od 4. septembra 1904. godine.

¹⁶⁰ *Crnogorski zakonici...*, knjiga IV, str. 977.

1. *Zakon o osiguravajućim društvima u Knjaževini Crnoj Gori* (27. maj / 10. jun 1904);¹⁶¹

2. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osiguravajućim društvima u Knjaževini Crnoj Gori od 27. maja 1904. godine* (16/27. jun 1909);¹⁶²

3. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o osiguravajućim društvima u Knjaževini Crnoj Gori od 27. maja 1904.* (16. jun 1909).¹⁶³

Udruženja su bila uređena *Zakonom o javnim zborovima i udruženjima* (24/27. februar 1907).¹⁶⁴

Crkveno pravo bilo je uređeno sljedećim zakonima:

1. *Zakon o fondu za izdržavanje iznemoglih sveštenika i đakona pravoslavne crkve u Crnoj Gori i njihovih udovica i djece* (8/21. april 1901);¹⁶⁵

2. *Ustav Svetoga Sinoda u Knjaževini Crnoj Gori* (30. decembar 1903/12. januar 1904);¹⁶⁶

3. *Zakon o uređenju duhovnog savjeta*;¹⁶⁷

4. *Ustav pravoslavnih konsistorija u Knjaževini Crnoj Gori* (1/14. januar 1904);¹⁶⁸

5. *Zakon o parohijskom sveštenstvu* (31. avgust / 13. septembar 1909).¹⁶⁹

Oblast privrede bila je uređena sljedećim zakonima:

1. *Zakon o monopolu duvana za Knjaževinu Crnu Goru* (8/23. jun 1903);¹⁷⁰

2. *Zakon o monopolu duvana* (20. jun / 3. jul 1905);¹⁷¹

3. *Zakon o uređenju privrednog savjeta* (6/19. septembar 1906);¹⁷²

4. *Zakon o izmjenama i dopunama u Zakonu o monopolu duvana od 20. jula 1905. godine* (16/26. jun 1909).¹⁷³

¹⁶¹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 928.

¹⁶² *Glas Crnogorca*, br. 48, od 3. decembra 1905. godine.

¹⁶³ *Glas Crnogorca*, br. 28, od 27. juna 1909. godine.

¹⁶⁴ *Glas Crnogorca*, br. 9, od 27. februara 1907. godine.

¹⁶⁵ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 530.

¹⁶⁶ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 795.

¹⁶⁷ *Glas Crnogorca*, br. 1, od 1. januara 1904. godine.

¹⁶⁸ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 806.

¹⁶⁹ *Glas Crnogorca*, br. 53, od 21. decembra 1909. godine.

¹⁷⁰ *Glas Crnogorca*, br. 31, od 19. jula 1903. godine.

¹⁷¹ *Glas Crnogorca*, br. 25, od 25. juna 1905. godine.

¹⁷² *Glas Crnogorca*, br. 37, od 16. septembra 1903. godine.

¹⁷³ *Glas Crnogorca*, br. 28, od 27. juna 1909. godine.

9. NEKA SPECIFIČNA (MODERNA) RJEŠENJA I PRINCIPI IZ REFORMISANOG ZAKONODAVSTVA

Za potrebe ovog rada dajemo pregled više zakonskih tekstova u kojima su sadržana rješenja i principi od istorijske vrijednosti. Mnoga od tih rješenja su savremena i danas, tako da ih s pravom možemo smatrati kamenom temeljcem važećeg prava u Crnoj Gori. Ograničenost prostora uslovljava njihov sumarni pregled. Na kraju ovoga dijela dati su i tipični principi *Ustava Crne Gore* od 1905. godine.

Školski zakonik (20. jul / 1. avgust 1878)¹⁷⁴ karakteriše:

- sloboda opšte nastave;
- obaveznost opšte nastave;
- ravnopravnost vjeroispovijesti u školi;
- staranje o vjerskoj zajednici;
- besplatnost osnovne škole.

Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru (1888. i 1898) karakterišu osobena pravila o svojini i ugovorima, kao što su:

- svačije imanje sveto i neprikosnoveno;
- ko nije voljan, nije nikako dužan za kako bilo visoku cijenu, ustupiti što kome iz imanja svog;
- eksproprijacija:
 1. u slučaju zamašnije javne (narodne potrebe);
 2. vrijednost iskupljene stvari ili prava i šteta koja otuda dolazi njihovom imaoocu, treba da se potpuno namiri, i to najdalje do predaje onoga što je iskupljeno;
 - sloboda svojine (uzimlje se da je svačije vlasništvo potpuno i slobodno);
 - ugovor je zakon za strane;
 - ujedinjena, slobodna i istinita volja svih ugovornika, pravi je i glavni temelj svakog ugovora. Gdje toga nema, nema u opšte ni zakonita ugovora.

Zakon o vanbračnoj djeci (9/21. decembar 1892)¹⁷⁵ promoviše sljedeća rješenja:

- obavezno istraživanje oca djeteta;
- obaveza majke da otkrije oca;
- obaveza osnivanja fonda vanbračne djece;

¹⁷⁴ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 1.

¹⁷⁵ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 320.

- otac koji ne stupi u brak dužan je u fond dati 150 talijera;
 - namirenje te sume iz sopstvenog dijela iz opšteg imanja kuće.
- Zakon o državnoj biblioteci i muzeju* (6/18. decembar 1896)¹⁷⁶ promoviše:
- osnivanje Knjaževske državne biblioteke i muzeja;
 - sjedište u Zetskom domu.

Inače, prvu biblioteku ustanovio je Petar I.

Zakon o sudskoj vlasti (6/19. decembar 1902)¹⁷⁷ karakterišu sljedeća rješenja:

- sudije se imenuju ukazom Knjaza na predlog ministra pravde;
- sudske presude se proglašavaju u ime Knjaza;
- doživotnost i stalnost sudijske funkcije;
- nezavisnost sudija u vršenju sudijskih dužnosti.

Prema *Zakonu o ustrojstvu sudova* (6/19. decembar 1902)¹⁷⁸, sudstvo vrše:

- seoski kmetovi;
- kapetanski sudovi (prvostepeni);
- pet oblasnih sudova (prvostepeni i drugostepeni);
- Veliki sud (posljednja i najviša instanca);
- opštinski sudovi kao prvostepeni vrše sudsku vlast umjesto kapetana (Cetinje, Rijeka, Podgorica, Danilovgrad, Nikšić, Kolašin, Andrijevića, Vir, Bar, Ulcinj).

Zakon o knjaževskoj vladi i Državnom savjetu (6/19. decembar 1902)¹⁷⁹ karakterišu sljedeća rješenja:

- Knjaževska Vlada upravlja na osnovu zakonskih naređenja Knjaza potvrđenih državnim poslovima;
- Šest ministarstava (unutrašnjih djela, inostranih djela, pravde, finansija, vojske, prosvjete i crkvenih djela);
- Državni savjet (čini: Knjaz Prestolonasljednik, mitropolit crnogorski, ministri i predsjednik Državne kontrole, svi oni kojima je tu titulu dodijelio Knjaz).

Zakon o sudskom postupku u građanskim parnicama (1/14. novembar 1905)¹⁸⁰ sadrži pravila o:

¹⁷⁶ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 370.

¹⁷⁷ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 607.

¹⁷⁸ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 610.

¹⁷⁹ *Crnogorski zakonici...*, knjiga II, str. 582.

¹⁸⁰ *Glas Crnogorca*, br. 44, od 5. novembra 1905. godine.

- traženju;
- odbrani;
- dokazivanju;
- obezbjeđenju — suđenju;
- presudama i izvršenju.

Zakon o štampi (1. decembar 1905)¹⁸¹ sadrži moderne principe, kao što su:

- zajemčenost slobode izražavanja;
- sloboda štampe;
- zabrana cenzure i novčane kaucije;
- zabrana podvrgavanja administrativnim opomenama i mjerama;
- ispravka netačnih navoda;
- odredbe o kleveti i uvredi.

Krivični zakonik (23. februar / 8. mart 1906)¹⁸² karakteriše sljedeće:

- ne peropisuje krivično djelo šibike;
- krivična djela su: zločini (sankcije, smrt ili robija ili zatočenje); prestupi (sankcije, zatvor duži od mjesec dana ili novčana kazna od dvije stotine kruna); istup (sankcije, zatvor od mjesec dana ili novčana kazna od dvije stotine kruna);

- *nullum crimen, nulla poena sine lege*;
- neznanje zakonika škodi;
- imovinsko-pravni zahtjev oštećenog;
- primjena blažeg zakona.

Zakon o izborima narodnih poslanika (24. juna / 7. jula 1906)¹⁸³ promovise sljedeća rješenja:

- raspisivanje prvih izbora poslanika za Narodnu skupštinu;
- svaka kapetanija čini jedan izborni okrug i bira po jednog poslanika;
- oblasne varoši Cetinje, Nikšić, Podgorica, Kolašin i Bar, kao i varoš Ulcinj biraju po jednog poslanika;
- ostale varoši i varošice biraju zajedno sa kapetanijama kojima pripadaju;
- pravo glasa ima svaki crnogorski državljanin koji je navršio 21 godinu.

¹⁸¹ *Glas Crnogorca*, br. 4, od 28. januara 1908. godine.

¹⁸² *Glas Crnogorca*, br. 8, od 28. februara 1906. godine.

¹⁸³ *Glas Crnogorca*, br. 25, od 24. juna 1906. godine.

*Zakon o eksproprijaciji*¹⁸⁴ promoviraju moderne principe, kao što su:
 — korisnici eksproprijacije: država, oblast, kapetanija, pleme, opština, selo, privatna i druga pravna lica;
 — naknada u novcu ili u zemlji;
 — visina naknade se određuje slobodnom voljom stranaka, u protivnom procjenom vještaka.

Zakon o javnim zborovima i udruženjima (14/27. februar 1907)¹⁸⁵ promoviraju sljedeća rješenja:

— pravo okupljanja u zborove radi dogovora;
 — za držanje zbora pod vedrim nebom mora se podnijet prijava najmanje 24 sata ranije;
 — odgovornost sazivanja i predsjedništva zbora;
 — pravo crnogorskih državljana da osnuju udruženja.

Zakon o javnim pravozastupnicima (advokaturi) (14/27. decembar 1909)¹⁸⁶ promoviraju sljedeća rješenja:

— zastupnik stranke pred sudom i drugim javnim nadležstvima mogu biti pravozastupnici;
 — branilac može biti samo pravozastupnik;
 — pravozastupnik je pod nazdom ministra pravde;
 — pravozastupnika postavlja ministar pravde.

Zakon o sudskom postupku u krivičnim djelima (22. januar / 2. februar 1910)¹⁸⁷ sadrži pravila o:

— istražnim i isljednim vlastima;
 — privatnom tužiocu;
 — nadležnosti sudova;
 — isključenju isljednih zvaničnika i sudija uopšte;
 — vještačenju;
 — pretresu stvari;
 — ispitu svjedoka i dr.

Trgovački zakonik (22. januar / 4. februar 1910)¹⁸⁸ promoviraju sljedeća pravila:

— dužnost vođenja trgovačkih knjiga;

¹⁸⁴ *Glas Crnogorca*, br. 27, od 8. jula 1906. godine.

¹⁸⁵ *Glas Crnogorca*, br. 9, od 17. februara 1907. godine.

¹⁸⁶ *Glas Crnogorca*, br. 54, od 23. decembra 1909. godine.

¹⁸⁷ *Glas Crnogorca*, br. 9, od 20. februara 1910. godine.

¹⁸⁸ *Glas Crnogorca*, br. 6, od 30. januara 1910. godine.

— tri vrste trogvačkog društva (javno, mješovito ili komaditno i ortakluk);

— pravila o mjenicama;

— za sporove iz trgovačkih poslova nadležni su u prvom stepenu sudovi oblasnih varoši kao trgovački sudovi, a u drugom i u posljednjem Veliki sud.

Ustav za Knjaževinu Crnu Goru, 6/19. decembar 1905¹⁸⁹ ujedno je i prvi ustav Crne Gore. Karakterišu ga evropska rješenja onoga doba, ali i rješenja koja „korisno kvare”.

Njegove glavne osobenosti su:

— prvi ustav Crne Gore;

— Knjaževina Crna Gora je nasljedna i ustavna monarhija sa narodnim predstavništvom;

— knjaz je poglavar države, ličnost neprikosnoveni i neodgovorna i ne može biti tužena;

— knjaz vrši zakonodavnu vlast sa Narodnom skupštinom;

— knjaz potvrđuje i proglašava zakone;

— knjaz je vrhovni zapovjednik vojske;

— knjaz je zaštitnik priznatih vjeroispovijesti u Crnoj Gori;

— knjaz zastupa zemlju u odnosima sa stranim državama;

— knjaz postavlja sve državne činovnike;

— knjaz daje vojne činove, ordene, titule i druga odličja;

— knjaz gospodar ima pravo amnestije, pravo pomilovanja, kao i pravo preinačiti kaznu osuđenom;

— Narodno predstavništvo je Narodna skupština;

— narodni poslanici biraju se na četiri godine;

— Narodnu skupštinu čine: poslanici, koje je narod izabrao, poslanici po položaju (mitropolit crnogorski, arcibiskup barski i primas srpski, muftija crnogorski, predsjednik i članovi državnog savjeta, predsjednik Velikog suda, predsjednik glavne Državne kontrole i tri brigadira koje imenuje knjaz);

— neposredni izbori;

— po jednog poslanika biraju svaka kapetanija i sve oblasne varoši, kao i varoš Ulcinj;

— knjaz postavlja i razrješava ministre;

¹⁸⁹ *Crnogorski zakonic...*, knjiga IV, str. 3.

- knjaz postavlja državni savjet koji ima šest članova;
- sudsku vlast vrše kapetanski sudovi, oblasni sudovi i veliki sud;
- ustavna prava građana (jednakost, lična sloboda, nepovredivost stana, nepovredivost svojine, sloboda savjesti, sloboda izražavanja, sloboda štampe, nepovredivost pisma, pravo zbora i udruživanja).

10. PROGLAŠENJE CRNE GORE ZA KRALJEVINU

Na Cetinju, na Veliki Gospođindan 1910. godine, knjaz Nikola je, pošto je prihvatio „prijedlog Narodnog Predstavništva i svojim ga potpisom uzakonio”, proglasio „u ime Gospoda Boga, našu Otadžbinu Kraljevinu, a sebe po mislosti Božijoj Nasljednim Kraljem Crne Gore”.¹⁹⁰

U *Glasu Crnogorca* je objavljen i *Zakon o proglašenju Knjaževine Crne Gore za Kraljevinu*. Zakon ima pet članova. U članu 1 stoji: „Knjaževina Crna Gora proglašava se za Kraljevinu Crnu Gorul.” U članu 2 je zapisano: „Knjaz Nikola I Petrović Njegoš proglašava se za našljednoga po milosti Božijoj Kralja Crne Gore”. Kralj i Kraljica imaće titulu „Kraljevsko Veličanstvo”. Član 3 je posvećen prestolonasljedniku: „Prestolonasljednik Knjaz Danilo proglašava se za Nasljednika Kraljevskoga Prijestola Crne Gore. Prestolonasljednik, Prestolonasljednikovica i njihova djeca nosiće titulu „Kraljevsko Visočanstvo”. U članu 4 je određena titula djece: „Sva ostala djeca Njihovih Veličanstva, muška i ženska, dobijaju titulu ‘Kraljevsko Visočanstvo’, a unučad od ove djece zadržaju titulu ‘Visočanstvo.’” Zadnji član zakona odnosi se na dan kad će zakon stupiti na snagu, uz preporuku i naredbu: „Ovaj zakon stupa na snagu kad ga Knjaz Gospodar potpiše, i njim se u svim zakonima zemaljskim Knjaz, Knjaževski itd. zamjenjuje sa Kralj, Kraljevski itd. Preporučuje se Našem Predsjedniku Ministarskog Savjeta, Ministru inostranih djela i zastupniku ministra pravde da ovaj zakon obnaroduje, a svima našim ministrima da se u izvršenju njegovom staraju; vlastima pak zapovijedamo da po njemu postupaju, a svima i svakome da mu se pokoravaju.”¹⁹¹ Zakon je potpisan na Cetinju, 15. avgusta 1910. godine. Toga dana je kralj Nikola Crnogorcima održao i govor zahvalnosti.¹⁹²

¹⁹⁰ *Glas Crnogorca*, br. 35 od 15. avgusta 1910. godine.

¹⁹¹ *Glas Crnogorca*, br. 35 od 15. avgusta 1910. godine.

¹⁹² *Glas Crnogorca*, br. 36 od 19. avgusta 1910. godine.

Zakonodavna aktivnost nastavila se i u Kraljevini Crnoj Gori. Od proglašenja Crne Gore za kraljevinu (15/28. avgusta 1910) pa do početka decembra 1915. godine doneseno je blizu 50 zakona. Među njima su i tako značajni zakoni, kao što su: *Zakon o novcu* i *Zakon o rudama*. U 1913. godini izašlo je i treće izdanje OIZ-a, u kojem su, u odnosu na drugo izdanje, zamijenjene tri riječi: knjaz, knjaževina, kruna u kralj, kraljevina, perper.

Po kvalitetu zakonskih rješenja, ovaj period se iz brojnih razloga (posebno ratnih prilika) ne može upoređivati s onim iz doba Knjaževine Crne Gore nakon međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu. Taj period se sasvim opravdano može kvalifikovati kao zlatni period crnogorskog zakonodavstva. Zbog toga treba da bude sveobuhvatnije i detaljnije analiziran u odnosu na ono što je dosad činjeno.

Zoran RAŠOVIĆ

LEGISLATIVE REFORMS IN THE PRINCIPALITY OF
MONTENEGRO AFTER THE BERLIN CONGRESS
— *32 golden years of the Montenegrin Legislation*—

Summary

After its international recognition at the Berlin Congress (on 13 July 1878), a real legislation „bum” occurred in the Principality of Montenegro, which, when considering the whole theory of law, is unexpectably scarcely processed. If we take in account the fact that within the period of 32 years (1878–1910), over 100 acts formally named as „law”, i. e. „code” were passed, as well as the fact that at the time when Berlin Congress took place there were 3 laws in effect in Montenegro, our wonder is even greater. It is probable that, having in mind the precedental state, in the Montenegrin legal history there had been no such quantitative and qualitative „legislation upheaval”. Starting from the „legislation leap”, Montenegro has adopted dozens of laws which in that period represented a real European legislative value. To mention only the most important ones: General Property Code for the Principality of Montenegro; Criminal code for the Principality of Montenegro; Law on expropriation; Company Law; Law on election of national deputies; Law on school education; Law on Grammar schools; Law on illegitimate children; Law on state library and museums; Law on Principality government and State Council; Law on regulation of courts; Law on civil and juridic competence; Law on criminal court competence; Custom law; Code on juridical trial in the civil litigations; Law on the press, and others. In that period (1905), was also proclaimed the first Montenegrin Constitution.

The most comprehensive legislative reforms were conducted in 1888, 1898, 1902, 1905 and 1906. Therefore, we will first analyze those reforms. Seguably, we will analyze legislative reforms by areas, to conclude with pointing out some specific solutions in the most significant legal texts.

Key words: *Law, Reforms, Principality, Montenegro*